

УКРАЇНЬСЬКА АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Украинский
журнал
международного
права

Ukrainian
Journal of
International
Law

Спецвипуск
Права людини
2013

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

INTERNATIONAL LAW
COMPARATIVE JURISPRUDENCE

Науково-практичний журнал
Заснований у 1992 році
Виходить чотири рази на рік

Рекомендовано до друку
Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Заслужений юрист України, Голова Президентської Ради Української асоціації міжнародного права, професор, член-кореспондент НАПрН України

О.В. ЗАДОРЖНИЙ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

заступник головного редактора, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник О.О. ГРІНЕНКО	доктор юридичних наук, професор А.Я. КАПУСТІН
доктор юридичних наук, професор В.Ф. Антипенко	доктор юридичних наук, професор Т.С. КИВАЛОВА
доктор юридичних наук, професор М.О. БАЙМУРАТОВ	доктор юридичних наук, доцент О.В. КИЇВЕЦЬ
доктор юридичних наук, професор, Іноземний член НАН України У.Е. БАТЛЕР	доктор юридичних наук, професор В.І. КИСІЛЬ
доктор права, професор І.Г. БІЛАС	кандидат юридичних наук, доцент О.В. КРЕСІН
доктор юридичних наук, професор О.М. БІРЮКОВ	доктор юридичних наук, професор Г.І. КУРДЮКОВ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України М.В. БУРОМЕНСЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор РЕНЕ МАТЕОТТИ
доктор юридичних наук, професор В.Г. БУТКЕВИЧ	Науковий співробітник Інституту Світової Торгівлі, Університет Берна, Швейцарія СОФІЯ МАТЕОТТИ
доктор юридичних наук, доцент О.В. БУТКЕВИЧ	кандидат юридичних наук, доцент М.О. МЕДВЕДЕВА
доктор юридичних наук, професор В.А. ВАСИЛЕНКО	доктор юридичних наук, професор О.О. МЕРЕЖКО
кандидат юридичних наук, доцент В.В. ГАМУРАПІ	доктор юридичних наук, професор В.В. МИЦІК
кандидат юридичних наук, доцент М.М. ГНАТОВСЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор В.І. МУРАВИЙОВ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В.Н. ДЕНИСОВ	доктор юридичних наук, професор Л.Д. ТИМЧЕНКО
доктор юридичних наук, професор А.І. ДМИТРІЄВ	доктор юридичних наук, професор В.Л. ТОЛСТИХ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України А.С. ДОВГЕРТ	доктор юридичних наук, КАТЕРИНА ХОЛЬЗЕР
	доктор юридичних наук, професор ЕНГЕЛА ШЛЕММЕР

ЗАСНОВНИКИ:

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація міжнародного права»
Юридична фірма «Проксен»

Свідоцтво про державну реєстрацію № 5151 КВ від 27.09.2001 р.

Редакція:
02139, Київ-139, вул. Кибальчича, 12А, тел/факс +38044 -2530698,
електронна пошта: jusintergentes2013@gmail.com

Права людини –концептуальні підходи і історія становлення сучасної парадигми

<i>Буткевич О.В.</i> Генезис захисту прав людини: проблеми методології його дослідження	8
<i>Костенко А.Н.</i> О концепции прав человека с позиции социального натурализма	14
<i>Забара І.М.</i> Від категорії «свобода інформації» до концепції «право на інформацію»: сучасні тенденції в науці міжнародного права	19
<i>Удовика Л.Г.</i> Глобалізаційні трансформації прав людини	22
<i>Кулеба Д.І.</i> Про права людини	27
<i>Білас І.Г.</i> Сучасні виклики та загрози світовому співтовариству і проблеми забезпечення реалізації прав людини в умовах глобалізації	30
<i>Др'оміна-Волок Н.В.</i> Епоха Просвітництва в західній історіософії концепції прав людини: ідеали рівності та апологетика расизму	35
<i>Davorin Lapaš</i> Some remarks on the role of meta-juridical sanctions in the protection of international legal norms - can morality protect law?	42

Універсальні механізми встановлення і захисту прав людини

<i>Толстых В.Л.</i> Интернационализация и юридикация прав человека	53
<i>Короткий Т.Р.</i> Від прав людини до прав людства	58
<i>Книженко О.О.</i> Права людини та система санкцій у міжнародному кримінальному праві	62
<i>Власюк В.В.</i> Силове забезпечення прав людини як запорука миру	66
<i>Кузьменко Л.Р.</i> Стихийне лихо і права людини	69

Універсальні механізми щодо окремих прав людини

<i>Кориневич А.О.</i> Концепція участі та права людини у енергетичній сфері	74
<i>Бабін Б.В.</i> Право на розвиток та механізми його реалізації в міжнародному та вітчизняному праві	77

<i>Матвиенко Е.П.</i> Сравнительный анализ систем пенсионного обеспечения в разных странах мира	82
<i>Кулько А.В.</i> Право на воду як право людини: міжнародно-правовий аспект	86
<i>Білоцький С. Д.</i> Співвідношення права на воду і погляду на воду, як товар в рамках міжнародно-правового регулювання екологічно орієнтованої енергетики	93
<i>Ващенко Ю.В.</i> Право на доступ до електроенергії в системі прав людини: міжнародно-правовий аспект	99
<i>Пазюк А.В.</i> Цифровые права человека: свобода или собственность?	102
<i>Скринька Д.В.</i> Світова організація торгівлі та право людини на безпечну продукцію	108
<i>Тітко Е.В.</i> Право на свободу вираження поглядів та її правомірне обмеження як основа демократичності	111
<i>Городиський І.М.</i> «Право на їжу» в сучасному міжнародному праві	114
<i>Сажієнко Н.В.</i> Право на здоров'я та міжнародне право	118
<i>Янковська Г.В.</i> Міжнародне законодавство про мовні права	124
<i>Баймуратов М.А., Егоров А.Е.</i> Муниципальные права личности: теоретические подходы к определению и пониманию	128
<i>Лисюк Ю.В.</i> Окремі питання забезпечення культурних прав і свобод людини	136

Місце держави в забезпеченні і реалізації прав людини

<i>Шишкіна Е.В.</i> Право особи, яку позбавлено волі, на належну медичну допомогу як вияв поваги до її гідності	139
<i>Янковський С.А.</i> Міжнародно-правові аспекти інституту громадянства у контексті європейської правової традиції	144
<i>Коннова Е.В.</i> О роли односторонних актов государств в обеспечении прав человека	149
<i>Можаева Л.Е.</i> Право на собственность и его ограничение при налогообложении: международный и национальный уровни	154

Права окремих суб'єктів та системи їх захисту

<i>Гончаренко О.М.</i> Правовий статус дитини у міжнародному приватному праві	158
<i>Товт М.М.</i> Права національних меншин в міжнародно-правових зобов'язаннях та в Конституції України	163
<i>Мицик В.В.</i> Європейська хартія регіональних мов або мов меншин та правові засади державної мовної політики України	169
<i>Бусол К.І.</i> Культурна спадщина корінних народів за міжнародним правом	174
<i>Gábor Kardos</i> The identification of a minority	178
<i>Грінченко О.О., Григанська П.А.</i> The recognition of rights of indigenous peoples in international law	183
<i>Невара Л.М.</i> Універсальне міжнародне право щодо права національних меншин на рідну мову	189

Регіональні системи захисту і реалізації прав людини

<i>Святун О.В.</i> Механізм Європейського Союзу щодо протидії дискримінації за ознаками раси та етнічного походження	192
<i>Прокопенко Л.Я.</i> Гендерное равенство и права человека в странах Юга Африки	197
<i>Мушак Н.Б.</i> Правові форми співробітництва України та Організації з безпеки і співробітництва у Європі у сфері захисту прав людини	202
<i>Христова Ю.В., Бершов А.І.</i> Захист права на цілісність особистості у праві Європейського Союзу та України: порівняльно-правове дослідження	207
<i>Смірнова К.</i> Право на добросовісну конкуренцію в Європейському Союзі	210

Практика Європейського суду з прав людини

<i>Антонович М.М.</i> Пілотні рішення Європейського суду з прав людини по статті 3 Європейської конвенції: порівняльний аспект	215
<i>Христова Г.О.</i> Позитивні зобов'язання держави та їх розвиток у практиці Європейського суду з прав людини	218

<i>Pavel Biriukov</i> The decisions of the European Court of Human Rights in the legal system of Russian Federation	224
<i>Анцупова Т.О.</i> Роль заявника у процесі виконання рішення Європейського суду з прав людини	229
<i>Матвеева Ю.И.</i> Вимога остаточності судових рішень як необхідна умова принципу правової визначеності (на прикладі рішень Європейського Суду з прав людини)	234
<i>Караман I.B.</i> Значение пилотных решений Европейского суда по правам человека	238
<i>Іващенко О.Р.</i> Особливості застосування рішень Європейського Суду з прав людини в національній судовій практиці України	244
<i>Федорова А.Л.</i> Критерії прийнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини у контексті його реформування	249

Механізми захисту і забезпечення реалізації прав людини в окремих державах

<i>Эсмантович И.И.</i> Защита прав молодежи – приоритетное направление социальной политики государства	254
<i>Галушко Д.В.</i> The Irish Human Rights Commission Комиссия по правам человека Ирландии	257
<i>Бурлак О.В.</i> Перспективи вдосконалення статусу та функціонування національних установ з прав людини в Україні	261
<i>Абдуллаев Мехти Камал оглу</i> Основания ограничения прав человека по Конституции Азербайджанской Республики	266
<i>Тошев А.М.</i> Классификация правового статуса личности по законодательству Таджикистана	271
<i>Юлдошев Р.Р.</i> Позиция конституционного суда Республики Таджикистан ограничивает доступ к правосудию потерпевшему и его представителю	274

Права і обов'язки людини і громадянина в законодавстві і правозастосовчій практиці України

<i>Буткевич В.Г.</i> Права людини в Конституції України (підстави для роботи Конституційної Асамблеї над змінами і доповненнями).	280
---	-----

<i>Скрипнюк О.В.</i> Права і свободи людини і громадянина в конституційній системі України вдосконалення механізму реалізації	290
<i>Добрянський С.П.</i> Хартія основоположних прав Європейського Союзу – актуальний орієнтир модернізації праволюдних положень Конституції України	298
<i>Бошицький Ю.Л.</i> Роль та значення преамбули для цілісного сприйняття Конституції України як установчого акту	302
<i>Сухотская Е.В.</i> Самовольное строительство и его последствия	305
<i>Коваль О.В.</i> Категорії підстав припинення майнових прав фізичних осіб на житло	309
<i>Коваль О.В.</i> Захист права на житло: поняття, зміст та види	313
<i>Крисань Т.Є.</i> Теоретико-правова характеристика категорії «юридична гарантія»: загальнотеоретичний аналіз	318
<i>Семчинський Костянтин.</i> Ненасильницький протест: світова практика і вітчизняний досвід	322

Права людини – концептуальні підходи і історія становлення сучасної парадигми

Генезис захисту прав людини: проблеми методології його дослідження.

Ольга Буткевич

Більшість дослідників міжнародного права в цілому єдині у датуванні появи міжнародного захисту прав людини, визначаючи його порівняно недавнім періодом – етапом класичного міжнародного права. Як аргумент доволі пізньої появи міжнародного захисту прав людини (у порівнянні із появою і розвитком самого міжнародного права) висували відсутність зацікавленості міжнародного суспільства, чи його єдності, відсутність міжнародної правосуб'єктності в індивіда, неможливість диктувати державам як вони мають поводитися із своїми підданими і т.д. Так, на думку Л.Хенкіна, оскільки довгий час індивід не розглядався суб'єктом міжнародного права те, «як держава поводить за своїми громадянами не було, в цілому, об'єктом міжнародного права» [1, р. 886]. І, як наслідок, як, зазначав, вже інший юрист-міжнародник, Г.Джонатан – «до 1940 року захист прав людини на міжнародному рівні був у зародковому стані і фрагментарним» [2, р. 915]. Втім тут виявляється певна підміна понять. Дійсно, з одного боку, якщо розглядати інститут прав людини в міжнародному праві, а потім і галузь міжнародного права захисту прав людини, то ці правові явища є порівняно недавнім досягненням (перший сформувався упродовж кінця XIX ст. – першої половини XX ст., а друга – з 50-х рр. XX ст.).

З іншого ж боку, цього не можна сказати про власне поняття прав людини, окремі прояви їх захисту на міжнародно-правовому рівні (і переважно на ньому, оскільки ідея та відповідні механізми захисту прав людини вперше виникають саме в міжнародному праві), елементи закріплення цих прав в міжнародно-правових актах тощо. Міжнародне право, як система, покликана врегульовувати різні за своїм характером відносини між різноманітними (за формою і природою) суб'єктами, від часу своєї появи повинно було виробити інститути і процедури більш ліберального, координаційного характеру, а його джерела мають природу узгодження, а не владного припису, як це є у внутрішньодержавних правових системах. Так самі особливості міжнародного права породжують в ньому правові елементи для уможливлення спілкування між різними соціумами і народами. Якщо у внутрішньому праві, яке регулює відносини у порівняно однорідному соціумі, регулювання можливе за допомогою створення владних приписів (нерідко, без урахування реальних інтересів громадян чи юридичних осіб), норм релігії, етнічних звичаїв, місцевої моралі та етики, то у міжнародному праві, суб'єктами якого вступають різні соціуми, таке не можливе. Тут не можна врегулювати відносини волею влади (внаслідок відсутності такої та суверенітету учасників міжнародних відносин), нормами релігії (суб'єкти міжнародного права представляють різні релігійні системи, а у певні історичні періоди – протиборчі), і, відповідно етнічними звичаями чи нормами моралі, етики якогось одного народу. Цьому праву від початку його існування необхідно було виробляти норми регулювання на компромісній основі. Відповідно багато правових категорій мають своє походження саме з міжнародної сфери. А однією з них, і, можливо, однією з найбільш складних є права людини.

Звертаючись до дослідження міжнародного права прав людини, вчені неодмінно приділяють увагу питанню їх історичного становлення. І тут загальна позиція науковців полягає в тому, що *ідеї і принципи прав людини мають тривалу історію*, починаючи з античності. Втім, звертаючись до історії становлення прав людини, вчені *розглядають їх не в міжнародно-правовому аспекті*, а як категорію *політико-правову*, з точки зору загальної теорії держави та права, часто навіть з цивілістичним підходом до предмету. Так проводиться обмеження історії прав людини політичними правами, а відповідних нормативно-правових документів – тими, що їх закріплюють не в міжнародно-правовій, а у внутрішньодержавній сфері. В цілому передісторія становлення сучасної галузі міжнародного права захисту прав людини виносить з контексту практичного міжнародно-правового регулювання у сферу правової думки.

БУТКЕВИЧ Ольга Володимирівна,

доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

Щоправда, останнім часом почали з'являтися роботи, безпосередньо присвячені історії становлення прав людини в міжнародному праві [3-5]. Втім і в них більше уваги приділяється не закріпленню відповідних положень про права людини в міжнародно-правових актах, а аналізу тлумачення таких прав в історії правової (міжнародно-правової) думки.

Найчастіше дослідники відносять появу концепції захисту прав людини до *класичного періоду*. На її становлення вплинули ідеї Просвітництва; в цей же час, на їх думку, виникає ідея класифікації політичних та інших фундаментальних прав («першого покоління прав людини»). Але, визначаючи такий етап формування ідеї захисту прав людини, вони оперують нормативно-правовим матеріалом, важливим для тієї чи іншої країни, регіону, а не міжнародно-правовими документами [6-8]. Говорячи про формування прав людини, згадуються такі факти історії як Французька революція 1789 р., війна за незалежність та проголошення незалежності США 1775-1778 рр.; такі джерела як англійський Білль про права 1689 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., Декларація незалежності США 1776 р. та Конституція США 1787 р.; твори таких мислителів як Б.Спіноза, Дж.Локк, Т.Гоббс, Т.Джефферсон, Т.Пейн, Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, І.Кант та ін.

В цих документах (Декларація прав людини і громадянина, американські Біллі про права різних штатів) основоположні права людини знаходять чітке формулювання. Не заперечуючи суттєвого впливу цих документів на розвиток міжнародного права та ідей вказаних мислителів на міжнародно-правову практику і думку, все ж слід визнати *внутрішньодержавну природу таких актів* та мету вказаних гуманістичних мислителів *визначити кращий політичний лад*, дати тлумачення законам розвитку політики та суспільства, як правило, у власній державі.

Для мети дослідження генезису захисту прав людини ці акти вирізняє дві риси: по-перше, вони мають внутрішньодержавну, а не міжнародно-правову природу; по-друге, задовго до їх створення в різноманітних джерелах та інститутах міжнародного права закріплювалась ідея захисту прав тих чи інших категорій осіб.

Не дивлячись на це, навіть, ті юристи-міжнародники, які припускали більш раннє походження ідеї прав людини, «передісторію їх захисту», оперували джерелами внутрішнього права чи правосвідомості – творами давньогрецьких філософів, істориків та юристів, римських юристів-стоїків, Біблії чи Корану та ін. і знову ж таки – Великою Хартією вольностей, документами французької буржуазної революції та війни за незалежність США. Так, на думку О.І.Тіунова, «англійський Білль і Декларація прав 1689 р., американський Білль про права 1791 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. сприяли поширенню ідеї про права і свободи людини і прийняттю відповідних нормативних актів багатьма державами. Міжнародне співробітництво в галузі прав людини стало складатися у період другої світової війни в рамках держав антигітлерівської коаліції як реакція на грубе порушення прав людини нацистською Німеччиною» [9, С. 3]. Втім з останньою думкою погодитися не можна.

Ідея прав людини все ж є продуктом міжнародно-правовим, а не похідним від серйозних політичних змін в державах, і, як наслідок, розвитку їх політико-правової думки.

Сама ідея притаманності людині певних прав, можливості їх правового закріплення і захисту є продуктом міжнародного права; і вперше ці положення виникають саме на міжнародно-правовому рівні, а вже згодом запозичуються до національних правових систем. Не торкаючись тут теорій про первинність виникнення міжнародного права (концепція авторами якої у різний час були визначні юристи-міжнародники, як В.Грабар, представники загальної теорії права – Е.Аннерс, Дж.Берман; історики і теоретики міжнародних відносин – Р.Ньюмелін та ін.), слід відзначити, що відповідно до їхньої аргументації внаслідок мети міжнародного права – регулювання відносин між різними за характером соціумами, часто протилежними і нетерпимими один до одного, це право об'єктивно мало виникнути раніше їх внутрішніх правових систем для уможливлення більш менш мирних відносин між ними. Відтак і категорія захисту прав людини (мета якої зменшення негативного впливу насильницьких, ворожих відносин) має первинне походження з міжнародно-правової сфери.

Цю ідею продовжує професор А.І.Ковлер у своїй концепції юридичної антропології. Посилаючись на думку М.Баркана (що «міжнародне право є нічим іншим, як первісним правом у всесвітньому масштабі, системою взаємодопомоги, де правила виникають з домовленостей або звичаїв»), він стверджує: «слід визнати, що світовий кодекс прав людини виник із домовленостей та звичаїв, скажімо, звичаїв ведення війни, з яких виросло сучасне гуманітарне право. До речі, саме з формування міжнародного гуманітарного права як прав людини, яка знаходиться в зоні збройного конфлікту, почалось формування сучасного міжнародного кодексу прав людини ... І це природно, адже вже на початку цивілізації людство зіткнулося з проблемою прав (точніше: безправності) полонених і населення зайнятих супротивником територій, коли виникла колізія «свого» і «чужого» права людини» [10, С. 376-377].

Поява ідеї прав людини у внутрішньодержавній сфері (в теорії і в нормативній практиці) безпосередньо пов'язана з формуванням, розвитком та впровадженням концепцій правової держави, соціальної держави, громадянського суспільства, як їх основи: «історія становлення і розвитку державності є невід'ємною від

пошуку оптимальних параметрів взаємовідносин влади і людини. ...розвиток ідей і доктрин правової державності невіддільний від становлення уявлень про права людини, які в кінцевому і є тією центральною ланкою, навколо якої і заради якої розвивались і розбудовувались принцип правової держави» [11, С. 46]. Втім, сама держава є явищем досить пізньої появи – класична держава формується у європейському регіоні наприкінці середньовіччя, а її становлення є продуктом вестфальської системи (починаючи з середини XVII ст.). Відтак, пов'язувати виникнення ідей захисту прав людини із внутрішньодержавною сферою, яка без сумніву може перебирати на себе функції по її захисту, означає відкинути тисячолітню історію її становлення і розвитку. То де ж існує початок, генезис ідей прав людини та необхідності їх захисту?

Інститут міжнародного захисту прав людини пройшов тривалий розвиток, який характеризується своїми закономірностями. Його перебіг свідчить, що генезис ідей захисту прав людини є надбанням саме міжнародного права. Одним з перших міжнародно-правових інститутів, що виник на початку формування цього права був інститут іноземців. Врегулювання правового статусу жителів іншої країни, представників іншого племені, вождества, протодержави тощо було першочерговим у первісному і стародавньому суспільстві, оскільки такі особи сприймалися «іншими», представниками іншого соціуму, вірування, звичаїв, моралі і т.і. І саме вони, як первинна ланка міжнародних відносин потребували, чіткого закріплення своїх обов'язків і прав. Якщо додати до цього те, що першими іноземцями, які прибували на чужу територію були торговці і офіційні представники (протодипломати), то за умов крайньої важливості їх функцій (міжнародна торгівля для деяких стародавніх регіонів була єдиним засобом отримання життєво необхідних ресурсів) норми щодо їх статусу були переважно сприятливими. Так на рівні врегулювання статусу іноземців формувалися перші міжнародно-правові норми більш гуманного характеру щодо особи: заборона вбивства, грабунку іноземця, надання йому житла, достатнього утримання, вилучення таких осіб із воєнних дій тощо.

Вперше захист окремі особи отримали за міжнародними договорами стародавнього періоду. Положення таких угод можна поділити на певні види прав:

1) видача злочинців і перебіжчиків (за договором єгипетського фараона Рамзеса II та царя Хеттів Хаттусіліса III 1276 р. до н.е. приписувалось, що така видача можлива лише за умови гуманного ставлення до родини злочинця та забезпечення мінімуму його прав, не перевищення покарання тощо);

2) право притулку (договором царя Хеттів Суппілуліуми I з правителем Митанні Шаттівазою 1350 р. до н.е. передбачалось надання останньому притулку в хетській країні в разі його політичних переслідувань, який надавав йому статусу рівного з жителями Хатті);

3) заборона вбивства іноземних торговців і купців (документи дипломатичних архівів Богазкьоя та Угариту);

4) право іноземця на володіння нерухомим майном, інші майнові права іноземців (документи архіву палацу Марі);

5) встановлення дипломатичних привілеїв, сприятливого статусу іноземних офіційних представників, як прояв шанобливого ставлення до особи іноземця (документи Тель-ель-Амарнського дипломатичного листування, XIV ст. до н.е.);

6) обов'язок іноземних військ на території держави перебування не порушувати прав та інтересів місцевого населення (договір царя країни Хеттів Суппілуліуми I з правителем Амурру Азірасом 1380 р. до н.е.);

7) вилучення окремих категорій населення з воєнних дій, заборона їх вбивати (договір між грецькими полісами Літгосом та Маллою 221 р. до н.е.);

8) надання допомоги іноземцям в разі стихійного лиха, корабельної аварії чи інших надзвичайних ситуацій (договір царя Асирії Есархаддона з правителем Тиру Баалом 676 р. до н.е.);

9) забезпечення іноземця у країні перебування необхідною їжею, житлом, лікуванням (положення Законів Ману, Артхашастри) та ін.

Тут наведено лише окремі приклади стародавніх договорів та інших міжнародно-правових джерел, проте нормативно-правова база щодо врегулювання таких прав була значно чисельнішою; окрім того, вони набували звичаєво-правовий характер.

Далі ці ідеї були запозичені внутрішніми правовими системами. Вперше комплексно охорона прав людини проявилася у праві війни (в інституті асилії, вилучення з війни певних категорій населення і заборона завдавати їм шкоду, норми стосовно гуманізації ведення війни).

В середньовічному міжнародному праві, хоча й модифікуються деякі його інститути, ідея захисту прав людини не зникає. Фактично усі норми, вироблені стародавнім міжнародним правом стосовно гуманізації війни в цей період продовжують застосовуватись, розвиваються і поглиблюються. Ідея притаманності людині певних прав в середні віки підтримується основними світовими релігіями – християнством та ісламом. А враховуючи зіткнення цих релігій та їх претензії на світове панування, для доведення існування таких прав обома сторонами наводиться аргументація з міжнародної сфери.

Інститут захисту прав людини виділяється в класичному міжнародному праві, до нього додаються норми

щодо захисту вторинних прав людини. але він акумулює в собі наробики стародавнього і середньовічного періодів щодо захисту окремих прав.

Ідея про міжнародний захист прав людини у XIX ст. поглиблюється і втілюється у формуванні галузі (під кінець століття) міжнародного гуманітарного права, складовою якої є комплекс норм по захисту прав людини за умов, пов'язаних зі збройними конфліктами. Основними проявами її формування є укладення відповідних договорів (Конвенція про покращення долі поранених та хворих у діючих арміях 1864 р., Гаазькі мирні конференції 1899 р. та 1907 р. і конвенції, прийняті на них та ін.) та створення Міжнародного Комітету Червоного Хреста у 1863 р.

Насамкінець, остаточно галузь міжнародного захисту прав людини утворюється в середині XX ст.

Міжнародно-правову природу появи ідеї захисту прав людини можна побачити на прикладі окремих категорій таких прав.

Право на життя фактично вперше закріплюється в праві війни, у забороні вбивства цивільного населення, служителів культу, яка належить до стародавнього міжнародного права. Тривалий період саме в цій сфері проходить становлення поняття правового захисту життя людини. Кульмінацією ідей про міжнародний захист прав людини у класичному міжнародному праві можна вважати застереження Ф.Мартенса, прийняте, як положення преамбули Гаазької конвенції про закони та звичаї війни 1899, згідно з яким «до створення більш повного зведення законів війни, конференція вважає необхідним констатувати, що у випадках, не врегульованих даною угодою, населення та воюючі сторони залишаються під охороною і дією засад міжнародного права, оскільки вони випливають зі звичаїв, що встановилися між цивілізованими народами, із законів людяності і вимог суспільної свідомості».

Не дивлячись на те, що тривалий період (декілька тисячоліть) право на життя розвивалося у сфері права війни, найбільш ефективного закріплення воно дістало з середини XX ст., коли утворилися міжнародні системи захисту прав людини, зокрема в рамках Міжнародного білтю права людини та Ради Європи. Завдяки їх діяльності заборона смертної кари через міжнародно-правові норми «нав'язується» державам, переходить у їхні правовпорядки.

Втім, галузь війни дала поштовх розвитку й інших прав людини. Протягом історії вироблені народами закони і звичаї війни, особливо в частині її обмеження і гуманізації ставали сильним об'єднуючим фактором для створення цими народами спільного розуміння прав людини [4, С. 10-11, 28-44].

За відсутності комплексу норм безпосередньо присвяченого дотриманню прав людини у ці періоди основні принципи їх захисту включаються до міжнародних договорів, що укладаються з приводу війни або містяться у міжнародних звичаях щодо порядку ведення бойових дій. З метою уникнення надмірної кровопролитності та затратності війн в стародавній і середньовічний періоди виробляються принципи гуманізації війни, основною яких стає захист особи на міжнародному рівні: такими були інститути божого миру і божого перемир'я, заміни широкомасштабних військових дій поєдинками (дуелями) правителів чи воєначальників, результат яких визначав переможця у війні в цілому, заміни знищення населення місцевості її облогою чи економічною блокадою і т.і. [5, С. 40-41].

Для стародавнього періоду захист іноземців (послів, торговців) під час війни є вимогою перш за все економічної доцільності. В ранньому Середньовіччі об'єкт міжнародного права змінюється – тепер це не особа, а територія. Однак досить швидко і часто під впливом релігійних доктрин (християнства та ісламу) норми щодо гуманізації положення особи під час війни, вироблені античністью повертаються та починають розвиватись нові, відповідні епосі (божий мир, боже перемир'я, асилія служителів культу та ін.).

В ході розвитку законів і звичаїв війни стародавнього і середньовічного періодів відбувається не лише формування поняття захисту відповідних прав людини, але й імперативності таких норм [12, Р. 4-36]. Форми і засоби гуманізації війни у до класичному міжнародному праві показують, що саме в праві війни зароджувалась ідея захисту прав людини, що потім переросла у формування міжнародного права прав людини XX ст. Останнє також відбувалось в тому числі під впливом міжнародного гуманітарного права. Зокрема положення про заборону винесення смертних вироків неповнолітнім особам, а також вагітним жінкам, що стало характерним для національних законодавств, міститься у статті 68 IV Женевської конвенції 1949 р., статті 67 Першого та статті 6 Другого Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 р.

Право на свободу віросповідання фактично стало першим в європейському класичному міжнародному праві проявом міжнародно-правового захисту відповідного права людини (першим на договірному загальноєвропейському рівні був визнаний принцип релігійної рівності у договорах Пассау 1552 р., Аугсбурзькому мирі 1555 р. та Вестфальському мирі 1648 р.). І зрозуміло, що причинами, які вплинули на необхідність закріплення таких прав стали зміни державних кордонів, відповідні події у міжнародних відносинах внаслідок 30-літньої війни.

Вестфальським миром формулювався **принцип свободи релігії (віросповідання)**. 1648 р. цей принцип було закріплено вперше на загальноєвропейському рівні (стаття VII Оснабоюцького договору). Цей міжнародно-

правовий акт, а також англійські акт Habeas Corpus та Білль про права 1660 р. є свідченням становлення міжнародно-правового захисту права людини на свободу віросповідання. Таким чином, можна стверджувати, що задовго до свого конституційного (внутрішньоправового) закріплення це право набуло міжнародно-правового врегулювання. Із розвитком міжнародно-правових відносин право на свободу віросповідання розвинеться до цілого комплексу свобод – думки, совісті та релігії, який буде закріплено у загальній декларації прав людини 1948 р. Втім не треба забувати про їх історичний розвиток і становлення, адже «викладені в декларації складові права кожної людини на свободу релігії наповнюються історико-правовим змістом, який пройшов століття і стає очевидним та конкретним у світлі аналізу Вестфальського миру 1648 р.» [13, С. 250].

Отже породжене наслідками міжнародних конфліктів право на свободу віросповідання формулюється у міжнародних договорах, що врегульовують наслідки таких конфліктів і потім вже закріплюється у внутрішніх актах держав.

Права національних меншин: також знайшли вперше закріплення у Вестфальському мирі (права релігійних меншин). Причиною до цього, як і щодо попереднього права на свободу релігії стали зміни у територіальних межах європейських держав після 30-літньої війни, внаслідок чого утворилася категорія релігійних меншин на території держави іншої конфесії.

Вперше права національних меншин на універсальному міжнародному рівні було закріплено в рамках Ліги Націй, що зумовлено зміною державних кордонів, створенням нових суб'єктів міжнародного права в результаті першої світової війни, а не було продиктовано внутрішньодержавними чинниками.

Міжнародно-правові чинники (зміни державних кордонів, вплив війн та наслідки повоєнного врегулювання тощо) вплинули на те, що «історія становлення та розвитку інституту захисту прав національних меншин відбувалась відповідно до універсальних міжнародних правопорядків, які відомі людству, та кожен із яких вніс свій внесок у еволюцію цього інституту», і котрі базувалися на відповідному універсальному договорі – Вестфальська система, міжнародний правопорядок часів Віденського конгресу, міжнародне право Ліги Націй, міжнародне право ООН [14, С. 8].

Під впливом територіальних змін внаслідок першої світової війни Ліга Націй зіткнулась із необхідністю врегулювати статус національних меншин. Саме цей період можна відзначити, як етап формування міжнародно-правового інституту захисту прав національних меншин: «створена після першої світової війни в рамках Ліги Націй система захисту прав національних меншин ґрунтувалася на міжнародно-правових зобов'язаннях держав, що містилися у понад 20-ти міжнародно-правових актах, укладених в 1919-1934 рр. ...Дотримання положень договорів забезпечувалося як внутрішньодержавними, так і міжнародними засобами. Держава, яка взяла на себе зобов'язання, змушена була ввести положення відповідних договорів до своєї конституції, причому зміна цих положень шляхом внесення змін до конституційних актів була обмежена умовою, що містилась практично в усіх договорах: положення про расові, релігійні чи мовні меншини не можна змінювати без згоди більшості членів Ради Ліги Націй. Фактично декларувалося верховенство міжнародних норм над нормами національного законодавства» [14, С. 9, 11].

Захист прав корінних народів також має свій початок в міжнародному праві. Не дивлячись на відсутність до сьогодні чіткого правового визначення цього поняття, корінні народи почали отримувати визнання своїх потреб і необхідності закріплення відповідних прав саме на міжнародному рівні. Так, «наприкінці XIX ст. усвідомлюється потреба збереження корінних народів. Наприклад, при підготовці заключного документу Берлінської конференції по Африці 1885 року, було визнано необхідним забезпечити збереження аборигенів. ...З початку XX ст. корінні народи починають заявляти про свої права на міжнародному рівні. ...Міжнародно-правове регулювання статусу корінних народів впродовж XX ст. еволюціонувало від перших згадок в міжнародних актах до визнання корінних народів у якості повноправних суб'єктів міжнародного права» [15, С. 49-50].

Ще з середини XVIII ст. в політико-правовій думці висуваються вимоги гуманного ставлення до корінних народів колонізованих регіонів, як «моральний обов'язок» християнських країн. В міжнародно-правовому плані це врешті призвело (з другої половини XIX ст.) до 1) заборони работоргівлі та 2) визнання рівноправності народів, що в класичному міжнародному праві розглядалися «нецивілізованими», «варварськими», такими, що потребують протекторату.

Можна продовжувати перелік міжнародних чинників, що вплинули на появу тих чи інших прав людини. Втім іще один фактор говорить про саме міжнародну природу появи і реалізації прав людини. Це можливість ефективного захисту цих прав на судовому рівні, яка була закріплена міжнародно-правовими документами з початку XX ст. Центральньоамериканський міжнародний суд став першою інстанцією такого роду, що закріпив право позову до нього за фізичними особами – громадянами держав-членів (1907 р.). Згодом за Версальським договором 1919 р. закріплювалось право індивідів подавати позови до Змішаного арбітражного трибуналу проти Німеччини за військові злочини, скоєні її громадянами під час I-ї світової війни. Найбільш повно ця можливість захисту проявилася у європейській системі захисту прав людини [16].

Можна порівняти наведені положення з історії міжнародного захисту прав людини з висловлюванням сучасного дослідника прав людини (яке все ще є характерним для науковців): «вплив внутрішньодержавного права на розвиток різних галузей міжнародного права неоднорідний. Особливо сильний вплив здійснюється на створення норм та принципів міжнародного права щодо прав людини. Тут яскраво проявляється «первинність» законодавства держав. Практично всі міжнародні норми з прав людини, які закріплюють перелік основних прав та свобод, були «запозичені» із внутрішнього права держав. ...Ще порівняно недавно, аж до початку цього століття, права людини регулювались виключно внутрішньодержавним правом» [11, С. 418].

Таким чином, категорія прав людини, по-перше, вперше виникає в міжнародному праві, а по-друге, лягає в основу кількох галузей цього права: міжнародне гуманітарне право (кінець XIX ст.), міжнародний захист прав людини і право міжнародної безпеки (середина XX ст.), міжнародне кримінальне право (кінець XX ст. – початок XXI ст.).

1. Henkin L. «Human Rights» // Encyclopedia of Public International Law. – 1999. – Vol. 2. – P. 886-893.
2. Jonathan Gerold C. «Human Rights Covenants» // Encyclopedia of Public International Law. – 1999. – Vol. 2. – P. 915-922.
3. Gillespie A. Ideas of Human Rights in Antiquity // Netherlands Quarterly of Human Rights. – Vol. 17., № 3. – 1999. – P. 233-258.
4. Bauman R.A. Human Rights in Ancient Rome. – London and New York: Routledge, 2000. – 193 p.
5. Ishay M.R. The History of Human Rights. From Ancient Times to Globalization Era. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2004. – 450 p.
6. Права человека. Учебник для вузов. – Отв. ред. Е.А.Лукашева. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА М, 1999. – 573 с.
7. Саидов А.Х. Международное право прав человека.– Учеб. пособие. – М., 2002. – 197 с.
8. Мицик В.В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підручник для ВУЗів. – К.: Видавничий дім «Промені», 2010. – 722 с.
9. Тиунов О.И. Международное гуманитарное право. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М, 1999. – 328 с.
10. Ковлер А.И. Антропология права: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М), 2002. – 480 с.
11. Общая теория прав человека. – Рук. Авт. Коллектива Е.А.Лукашева. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – 520 с.
12. Lauren P.G. The Evolution of International Human Rights: Visions Seen. – University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998. – 387 p.
13. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право. – К.: Інститут держави і права, 2001. – 425 С.
14. Яцишин Н.Г. Міжнародно-правовий захист національних меншин у міжвоєнний період (на прикладі становища української меншини в Польщі): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 23 с.
15. Гарипов Р.Ш. Защита коренных народов в международном праве. – Казань: Центр инновационных технологий, 2012. – 256 с.
16. The European Court of Human Rights between Law and Politics. – Ed. by J.Christoffersen, M.R.Madsen. – Oxford University Press, 2011. – 236 p.

О концепции прав человека с позиции социального натурализма.

Александр Костенко

Виходячи з позиції соціального натуралізму, автор формулює «принцип парності (єдності) природних прав людини і природних обов'язків людини». На підставі цього принципу обґрунтовується необхідність розвитку самої концепції прав людини і доцільність реалізації «єдності прав і обов'язків суб'єктів» у законодавстві (зокрема, в Конституції України) та нормах міжнародного права.

From the vantage of social naturalism, the author formulates the «principle of parity (unity) of natural rights and natural duties of man.» Based on this principle the necessity of the concept of human rights and the feasibility of the «unity (conjugation) the rights and duties of subjects» in the legislation (in particular, the Constitution of Ukraine) and international law.

Человечество всегда пребывало в поиске моральных и правовых принципов общественной жизни. Особенно выразительно эти принципы начали формулироваться в эпоху Просвещения XVII - XVIII веков. Они были положены в основу ориентиров для движения человечества к новому мировому порядку. Фундаментальное значение среди этих ориентиров получила КОНЦЕПЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА, которая нашла свое отражение во **Всеобщей декларации прав человека**, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 года. Тот факт, что она до сих пор «работает», способствуя социальному прогрессу в мире, является свидетельством жизнеспособности той идеологии, на которой эта декларация была основана.

Однако, новое время предъявляет новые требования к концепции прав человека. Следовательно, существует потребность в том, чтобы дальше развивать эту концепцию, исходя из ее современного состояния и определяя перспективы для нее. Исследование положений декларации в их генетической связи с идеологией Просветительства, положениями Декларации независимости США 1776 года и Декларации прав человека и гражданина 1789 года, которая стала идеологической основой Великой французской революции, дает основания для вывода, что Всеобщая декларация прав человека стала реализацией в контексте XX века идеи природного (естественного) права. Именно воплощенная в декларации идея природного права обеспечила выдающуюся роль Всеобщей декларации прав человека в содействии социальному прогрессу. Этот факт указывает на то, что дальнейшее развитие концепции прав человека должно основываться на идее природного права, развитой в современном контексте. По нашему мнению, сегодня все более неотложной становится потребность в развитии концепции прав человека. И вот почему.

Теперь все более очевидным становится распространение в мире феномена **злоупотребления правами человека**. Своеволие и иллюзии, которые проявляются в виде злоупотреблений правами человека, представляют реальную угрозу для современной цивилизации. Этим злоупотреблениям способствуют, в частности, неправильные (устаревшие) представления о сущности прав человека. Эволюция наших представлений о сущности прав человека является полностью закономерным явлением, и она актуализируется для нас как вызов нового времени. Ответом на этот вызов должен стать поиск новой, более совершенной концепции прав человека, который исключал бы пользование правами человека с позиции своеволия и иллюзий, и в частности исключала бы такое явление как злоупотребление правами человека.

По нашему мнению, именно как злоупотребление правами человека следует признать, например, активность людей с так называемой нетрадиционной сексуальной ориентацией в требовании легализации однополых браков под вывеской борьбы за права человека. То же можно сказать о феминистках, которые толкуют права человека в виде «уравниловки» женщин и мужчин. Такие подходы влекут за собой неправильное понимание дискриминации по признаку сексуальной ориентации или по признаку пола: тех,

УДК 340+340.122

КОСТЕНКО Александр Николаевич,

доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, Заслуженный деятель науки и техники Украины. Заведующий отделом Института государства и права им.В. М.Корецкого НАН Украины.

© А. Костенко, 2013

кто против «уравниловки» браков однополюх и разнополюх, а также против «уравниловки» женщин и мужчин необоснованно обвиняют в дискриминации. Злоупотреблением правами человека является также поведение тех предпринимателей, которые эксплуатацию наемных работников оправдывают правом человека на свободу предпринимательства. А разве не злоупотреблением правом человека на свободу слова является распространение журналистом полученной им с использованием своего статуса информации в корыстных целях? Спекуляцией правами человека в условиях демократии являются и злоупотребления недобросовестных политиков, которые заключаются в использовании во время выборов волеизъявления граждан, не имеющих надлежащей политической культуры.

Для того, чтобы найти критерий, который позволяет различать права человека и псевдоправа человека, нужно решить так называемый «**основной вопрос**» **концепции прав человека**. В свою очередь, для решения «основного вопроса» концепции прав человека надо по-новому интерпретировать идею природного права, на которой эта концепция должна основываться. Как методологический инструмент для этого предлагается применить так называемый **принцип социального натурализма**, который заключается в следующей формуле: «Социальные феномены так же природны, как и физические и биологические, - они порождаются Матерью-Природой и существуют по ее особым законам, отличным от физических и биологических законов» [1]. В соответствии с принципом социального натурализма социум - это «третья» природа, которая существует рядом с физической природой («первая» природа) и биологической природой («вторая» природа), Исходя из принципа социального натурализма, «основной вопрос» концепции прав человека следует формулировать таким образом: «Права человека - это творение Матери-Природы или воли и сознания людей, или и того и другого?». Решение этого вопроса возможно в свете юриспруденции нового типа, основанной на принципе социального натурализма, то есть в свете **«социально-натуралистической» юриспруденции**. Согласно ей, **права человека - это свобода человека жить по природным законам общественной жизни людей, обеспеченная путем закрепления ее в законодательных актах (нормах международного права)**. Следовательно, согласно «социально-натуралистической» юриспруденции **первоисточником прав (и свобод) человека (равно как и его обязанностей) являются законы социальной природы, а не воля и сознание людей**. Эти законы люди должны открывать так же, как они открывают физические и биологические законы. Уже открытые законы социальной природы (в том числе законы природного права) люди должны облекать в форму законодательства (в нормы международного права) для обеспечения их выполнения с помощью таких инструментов как государство, юстиция, правовая культура и т.п.

Распространение в последнее время злоупотреблений, которые маскируются под свободу, - то есть злоупотреблений «правами человека», закрепленными в виде законодательства, - порождает новый вызов для современной цивилизации, на который можно ответить лишь путем дальнейшего развития концепции прав человека. Как же следует развивать концепцию прав человека в контексте «социально-натуралистической» юриспруденции, чтобы обеспечить противодействие злоупотреблениям правами человека?

По нашему мнению, доктрина «социально-натуралистической» юриспруденции указывает на то, что для противодействия своеволию и иллюзиям, которые проявляются в виде злоупотреблений правами человека, необходимо дополнить понятие «природных прав человека» понятием «природных обязанностей человека». В соответствии с «социально-натуралистической» юриспруденцией **природные обязанности человека - это обязанности, налагаемые на человека природными законами общественной жизни (в том числе законами природного права), которые должны закрепляться в законодательных актах (нормах международного права)**. Например, феномен необходимой обороны в свете отмеченного подхода можно интерпретировать так: природное право на жизнь одного лица обеспечивается природной обязанностью другого лица не посягать на эту жизнь. Нарушение этой природной обязанности порождает у того, кто защищается природное право на лишение жизни нападающего, если это необходимо для защиты своей жизни. Именно такое соотношение «природного права» и «природной обязанности» отображено, в частности, в ст. 36 Уголовного кодекса Украины.

В соответствии с принципом социального натурализма существует закон социальной природы, согласно которому природные права человека находятся в органическом единстве с его природными обязанностями, образуя неразрывную пару - так называемый **«природный закон парности прав и обязанностей»**. По нашему мнению, во Всеобщей декларации прав человека данный закон не нашел надлежащего отображения. Не случайно во время разработки концепции Всеобщей декларации прав человека, разгорелась острая дискуссия по поводу реализации принципа единства прав и обязанностей, активным сторонником которого был, в частности, тогдашний член Комиссии по правам человека ООН Пенг Чан Ченг - представитель Китая. Однако его позиция была не получила поддержки и не была учтена надлежащим образом - лишь в ст. 29 Всеобщей декларации прав человека было внесено следующее положение: **«Каждый человек имеет обязанности перед обществом...»**, без раскрытия фундаментального значения самого принципа сбалансированности прав и обязанностей человека. Такой подход многими специалистами признается как

недостаток, поскольку не реализует в полной мере идею о природной взаимосвязи прав и обязанностей человека. Подобный подход реализован и в ныне действующей Конституции Украины: анализ ее содержания свидетельствует об отсутствии сопряженности между закрепленными в правами и обязанностями субъектов – в частности, права человека в ней не обеспечены надлежащим образом прямо закрепленными обязанностями соответствующих субъектов предоставлять возможность для осуществления человеком его прав.

Отмеченный изъян положений Всеобщей декларации прав человека и Конституции Украины порождает иллюзию приоритетности природных прав человека над природными обязанностями человека, налагаемыми на него законами социальной природы (в том числе законами природного права). По нашему мнению, это создает, так сказать, «легальные» предпосылки для злоупотребления правами человека, ибо права человека, оторванные от его природных обязанностей, утрачивают свой предел. В таком случае права человека толкуются как ничем не ограниченные, хоть в действительности законы социальной природы, и в частности законы природного права, задают пределы для природных прав человека, устанавливая природные обязанности человека. Признание этих обязанностей дает возможность определять пределы прав человека, выход за которые должен квалифицироваться как злоупотребление правами человека.

О том, что проблема сбалансированности прав и обязанностей остается актуальной и после принятия Всеобщей декларации прав человека свидетельствует тот факт, что позже, в Африканской хартии прав человека и народов (принятой на встрече глав государств – членов Организации африканского единства 26 июня 1981 года в Найроби) был сделан значительный шаг в развитии принципа сбалансированности прав и обязанностей человека. В частности: 1) в Преамбуле этой Хартии было специально отмечено, что «права и свободы означают также обязанности со стороны каждого»; и 2) рядом с разделом I Части I Хартии, которая имеет название «Права человека и народов», был создан специальный раздел II, посвященный «Обязанностям» (ст.ст. 27, 28, 29 Хартии).

Природные законы общественной жизни людей (в том числе законы природного права) определяют поведение людей через «механизм» воли и сознания человека. Проходя через волю и сознание человека, отмеченные законы трансформируются в «природные права» и «природные обязанности». **Согласованность воли и сознания человека с природными законами, и в частности с законами природного права, по которым существует человеческое общество, образует феномен, который называется правовой культурой этого человека.** Правовая культура человека может быть также представлена как единство «природных прав» и «природных обязанностей», воплощенное в содержательные структуре воли и сознания человека. Определенная таким способом правовая культура людей является радикальным средством противодействия злоупотреблениям правами человека. А репрессия может быть лишь паллиативным средством.

Из этого можно сделать вывод, что формула обеспечения прав человека должна быть такой: **«правовая культура граждан плюс репрессия за нарушение прав человека».** Без правовой культуры использование законодательства о правах человека становится проявлением своеволия и иллюзий в виде злоупотреблений правами человека. Из принципа социального натурализма также вытекает постулат: «Культура – мать порядка!». В частности, правовая культура есть «мать» такого правового порядка, при котором лишь и могут быть обеспечены права человека.

Исходя из представленной таким образом концепции прав человека, критерий для **различения прав человека и псевдоправ** человека можно определить как «природность-противоприродность»: права человека – это права, которые отвечают законам Матери-Природы, а мнимые «права» человека (псевдоправами), являются права, которые не отвечают данным законам. По этому критерию и следует определять проявления своеволия и иллюзий в виде разных злоупотреблений. И требование легализации однополых браков, и «уравниловка» мужчин и женщин, и эксплуатация предпринимателем наемных работников, и распространение журналистом в корыстных целях информации, полученной с использованием своего статуса, – все это следует определять как злоупотребление правами человека по тому критерию, что такое поведение является противоприродным, то есть таким, которое противоречит законам Матери-Природы.

Критерий «природности-противоприродности» следует применять во всех случаях при определении прав человека. Например, применение этого критерия для толкования п.3 ст. 16 Всеобщей декларации прав человека, в котором отмечается, что «семья является природной и основной ячейкой общества...» дает основания для вывода: однополый брак является противоприродным и потому не может существовать права человека на однополый брак – это псевдоправо. Легализация однополых браков, как и создание однополых «семей», является проявлением комплекса своеволия и иллюзий в виде злоупотреблением правами человека.

С помощью критерия «природности-противоприродности» следует разрешать также проблему: «является ли нормой в контексте прав человека разделение народа на «элиту» и «массу?». С позиции «социально-натуралистической» юриспруденции такое разделение является нормой социальной жизни, то есть не является нарушением прав человека, если оно происходит по законами социальной природы, то есть по критерию социальной (политической, экономической, правовой, моральной) культуры людей. Люди с высшей

соціальною культурою образують «еліту» народу, природна роль якої заключається в тому, чтобы «тянуть» за собою другу частину народу по шляху соціального прогресу, а друга частину народу образують «масу», природна роль якої заключається в тому, чтобы «тянуться» за «елітою».

І в цьому немає перешкоди для реалізації прав людини. Навпаки, це сприяє їх реалізації. То ж можна сказати про розділення людей на багатих і бідних, якщо це розділення відбувається природним шляхом, то є не результатом проявлення своєї волі і ілюзій людей, а по природним законам економіки, зокрема по закону економічної конкуренції. Протиприродним, а значить таким, що порушує права людини, слід визнати розділення людей на багатих і бідних в результаті експлуатації людини людиною, тому що це суперечить природним законам економіки. Нормальною економікою вважається та, в якій експлуатація людини людиною витісняється розвинутою економічною конкуренцією в умовах вільного ринку, – це радикальне природне засіб проти експлуатації (а не революція, як запропонував К.Маркс).

Представлена таким чином концепція прав людини, заснована на «соціально-натуралістическій» юриспруденції, дозволяє адекватно відповісти на виклики нового часу, зокрема на такі актуальні питання як «соціальна диференціація людей і права людини», «конкуренція між людьми і права людини», «статова диференціація людей і права людини» і тому подібне. Чи є перешкодою для реалізації прав людини розділення людей на «еліту» і «масу», на конкурентоспроможних і неконкурентоспроможних, на чоловіків і жінок? На ці і подібні їм питання з позиції сформульованої в відповідності з «соціально-натуралістическою» юриспруденцією концепції прав людини слід відповісти так: все, що погодиться з законами соціальної природи не може бути перешкодою до забезпечення прав людини, а все, що не погодиться з ними – вважається таким перешкодою. Крім того, слід визнати такою, що перешкодить забезпеченню прав людини соціальною «урівнюванню» людей, то є штучне стирання різниці між «елітою» і «масою», конкурентоспроможними і неконкурентоспроможними людьми, чоловіками і жінками, гетеросексуальністю і гомосексуальністю, тому що це суперечить законам соціальної природи. При цьому слід мати на увазі, що визнання **природної різниці** між цими речами не можна розцінювати як дискримінацію: згідно з принципом соціального натуралізму відношення до прав людини, засноване на законах соціальної природи, не може визнаватися дискримінацією. Отже, саме закони соціальної природи повинні бути критерієм при вирішенні питання про те, що є порушенням прав людини, і зокрема дискримінацією, а що не є таким.

Із доктрини соціального натуралізму випливає, що права людини повинні забезпечуватися через реалізацію принципу адекватності (протилежного протиприродного «урівнюванню») в відношенні до жінок і чоловікам, гетеросексуалам і гомосексуалам, здоровим і хворим, сильним і слабким, талановитим і неталановитим, добрим і злим, представникам еліти і маси, конкурентоспроможним особам і неконкурентоспроможним і тому подібне. Цей принцип означає, що до жінок треба відноситися так, як це і відповідає особливостям природи жінок, а до чоловіка – як це і відповідає особливостям природи чоловіка, не нівелюючи особливості їх природи. Це ж стосується і інших категорій людей. Принцип адекватності в відповідності з доктриною соціального натуралізму ніяким чином не призводить до дискримінації, якою б це було порушенням прав людини.

Якщо, виходячи з цих положень, випливають з «соціально-натуралістическою» юриспруденції розглядати стан забезпечення прав людини в Україні на даний час, то, на наш погляд, слід зробити наступний висновок: 1) законодавство як інструмент репресії для паліативного протидіяння порушенням прав людини знаходиться в задовільному стані; 2) в той же час правова культура громадян як радикальне засіб протидіяння порушенням прав людини знаходиться в незадовільному стані. Для виправлення цього треба: во-перше, доповнити концепцію прав людини поняттям «природні обов'язки людини»; во-друге, з допомогою науки розкривати в законах природного права не тільки те, що вони надають правову свободу людині, але і те, що вони накладають на неї правові обов'язки; в-третьє, формувати правову культуру громадян як єдинство правової свободи і правових обов'язків людини, не обмежуючись розвитком законодавства (яке є лише інструментом забезпечення прав людини, використовуваним в залежності від правової культури громадян).

І тут уместно також відзначити, що в згаданій вище Африканській хартії прав людини і народів, спеціально відзначається, що «держави – учасники Хартії зобов'язані через систему освіти і засоби масової інформації поощрювати і забезпечувати повагу до прав і свобод людини, зазначених в цій Хартії, а також роз'яснювати ці свободи і права, рівно як і відповідні обов'язки». В світлі принципу соціального натуралізму, тільки культивування ідеї «природних обов'язків

человека» в неразрывном единстве (в паре) с «природными правами человека» способно обеспечить надлежащий уровень правовой культуры людей, и в частности «КУЛЬТУРЫ ПРАВ И ОБЯЗАННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА».

Однако, приоритетное развитие правовой культуры граждан для обеспечения прав человека не значит, что не должно развиваться также законодательство, направленное на это. В частности, по нашему мнению, следует для этого законодательно закрепить право граждан Украины на конституционную жалобу как эффективный инструмент обеспечения прав человека (учитывая опыт, например, ФРГ).

По нашему мнению, концепция «сопряженности природных прав и природных обязанностей» должна быть реализована и в Конституции Украины. В частности, закрепленным в ней правам человека должны корреспондировать обязанности субъектов, наделенных полномочиями для обеспечения реализации прав человека. Например, конституционное право человека на справедливое правосудие должно быть обеспечено прямо предусмотренной конституционной обязанностью органов правосудия предоставить человеку возможность для осуществления указанного права, с определением последствий невыполнения или ненадлежащего выполнения этой обязанности.

Исходя из изложенного, следует, по нашему мнению, отметить, что требования времени побуждают к развитию концепции прав человека, в частности в направлении реализации природного **принципа сбалансированности (сопряженности) прав и обязанностей человека**. А продуктивной теоретической основой для такого развития может быть, по нашему мнению, принцип социального натурализма, который является фундаментом **«социально-натуралистической» юриспруденции, и в частности так называемой «социально-натуралистической концепции прав и обязанностей человека»**, о которой шла речь выше.

1. Подробнее о принципе социального натурализма см.: Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу / Олександр Миколайович Костенко. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.

Ігор Забара

Від категорії «свобода інформації» до концепції «право на інформацію»: сучасні тенденції в науці міжнародного права.

Стаття присвячена змісту концепції права на інформацію. Автор досліджує доктринальні погляди на зміст права на інформацію. Розглядається сучасна трактовка права на інформацію.

Article deals content of the concept of right to information. The author examines the doctrinal views on the content of right to information. Considered a modern interpretation of the right to information.

Дослідження підходів до категорії «свобода інформації», в сучасних умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій, побудови глобального інформаційного суспільства, забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, передбачає вивчення їх міжнародно-правової складової.

Особливе місце в цьому колі посідає проблематика, що охоплює складові елементи свободи інформації, і пов'язується з пошуком, отриманням і поширенням інформації, можливість реалізації яких вважається передумовою ефективного дотримання прав людини.

Разом з тим, вже накопичені обсяги різноманітної інформації викликають низку важливих і актуальних питань, серед яких – гарантована можливість доступу і отримання такої інформації; дотримання балансу між «правом знати» і необхідністю забезпечення таємниці для захисту окремих ключових державних і приватних інтересів.

Необхідно відмітити, що доктринальні дослідження, які проводились в різний час, значною мірою охопили питання, пов'язані із *свободою інформації* в міжнародному праві. Чималу увагу їм було приділено в роботах Ю.М. Колосова, О.Г. Дніпровського, О.В. Єрмішиної, І.І. Мисика та інших авторів. Окремі дослідники – Ф. Ла Руе, А. Лігабо, Т. Мендел, Г. Кришнан, А. Фігарі, А. Хусейн звернули увагу і на іншу суттєву категорію, пов'язану з інформацією, яку почали визначати як *право на інформацію*. Сьогодні пов'язані з нею аспекти викликають науковий і практичний інтерес.

Метою статті є дослідження концептуальних засад розвитку права на інформацію в науці міжнародного права.

Для розуміння суті запропонованої концепції права на інформацію, необхідно звернути увагу на низку основних аспектів, на яких акцентують свою увагу її прихильники.

1. Загальне розуміння права на інформацію базується на положенні, що людині повинно бути забезпечено захист його права на отримання інформації та ознайомлення з різними ідеями.

Прихильники концепції права на інформацію обґрунтовують свій підхід виходячи із закріпленої в міжнародно-правових актах свободи шукати інформацію. Підставою виступають ст. 19 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ст. 13 Конвенції про права дитини 1989 р., ст. 10 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основних свобод 1950 р., ст. 13 Американської конвенції про права людини 1969 р., ст. 9 Африканської хартії прав людини і народів 1981 р., ст. 32 Арабської хартії прав людини 2004 р.

Аргументуючи свою позицію, вини виходять з наступних постулатів:

По-перше: свобода шукати інформацію «тягне за собою право шукати інформацію в тій мірі, в якій ця інформація є загальнодоступною» (п. 34) [1, с. 10], (п.38) [2, с. 14].

По-друге: «право шукати та мати доступ до інформації є одним з важливих елементів свободи слова та вираження поглядів. Свобода буде позбавлена будь-якої ефективності, якщо позбавити людей доступу до інформації» (п. 35) [1, с. 10], (п.38) [2, с. 14].

По-третє: право на інформацію накладає на державу позитивний обов'язок забезпечити доступ до інформації (п.14) [3, с. 6], (п.12) [4, с. 6], (п.39, п.44) [2, с. 14-15].

Фактично, на нашу думку, мова йде про достатньо широке тлумачення положень міжнародно-правових угод з прав людини, які передбачають право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Варто зауважити, що послідовники цього підходу виходять безпосередньо з того, що закріплена ст.19 Загальної декларації прав людини та ст.19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права свобода шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї, містить «не тільки право передавати, але й право отримувати інформацію та ідеї» [5, с. 8]. Ґрунтуючись на цій позиції, прихильниками підкреслюється значимість такої передачі («циркулювання») інформації в суспільстві. При цьому також наголошується на важливості «захисту не тільки того, хто говорить, але і того, хто слухає» [5, с. 8]. Виходячи саме з важливості забезпечення такого захисту, прихильники цього підходу наполягають на визнанні права на інформацію.

2. Підкреслюючи важливість права на інформацію як фундаментального елементу демократії і свободи, а також реалізації права на розвиток (п. 42) [6, с.19], послідовники цієї концепції досить принципово наголошують і на тому, що «доступ до інформації є основою демократичного образу життя. Тому тенденцію утримувати інформацію від широкого населення треба рішучо припинити» (п. 35) [1, с. 10], (п.38) [2, с. 14]. Розвиваючи цю тезу, прихильники підкреслюють необхідність гарантованого доступу виключно до державної інформації. Необхідність такого доступу вони аргументують наступним: «при відсутності поваги до права на свободу вираження поглядів, яке включає в себе право шукати, отримувати і поширювати інформацію і ідеї, неможливо здійснювати на практиці право голосу, відкрито казати про порушення прав людини і викрикувати корумповані і неефективні уряди» [5, с. 8].

Т. Мендел, характеризуючи цей аспект, зазначає, що «державні органи зберігають інформацію не для себе, а заради суспільного блага. По суті, ця інформація повинна бути доступною для громадськості за тієї умови, що її зберігання не є для суспільства більш пріоритетним. В цьому відношенні закони про отримання доступу до інформації відображають основну ідею державності, де держава слугує народу» [5, с. 4].

А.В. Хан, в свою чергу, характеризуючи такий підхід, зауважує, що «державні органи володіють величезним обсягом інформації, і зберігати її в таємниці означає серйозно порушувати право на свободу вираження поглядів, гарантоване міжнародним правом, а також більшістю конституцій» [5, с. 1].

На додаток до цього варто зазначити, що про важливість права громадян на інформування щодо діяльності державних посадових осіб і права доступу до інформації, яка б дозволяла брати участь у політичних справах, неодноразово наголошувалось Радою (до 2006 р. – Комісією) з прав людини ООН [7, с. 7].

3. Суттєвим аспектом, на якому заострюють свою увагу прихильники права на інформацію, є зміст інформації, до якої повинно бути надано гарантований доступ. За минулі півтора десятиліття років, це питання пройшло в своєму розвитку кілька періодів.

Спочатку мова йшла тільки про доступ до суспільної інформації. Ф. Ла Руе, зауважував, що «в умовах демократії право доступу до суспільної інформації є основоположним фактором забезпечення транспарентності. Для того, щоб демократичні процедури були ефективними, люди повинні мати доступ до суспільної інформації, яка визначається в якості інформації, що відноситься до усіх видів діяльності держави. Це дозволяє їм приймати відповідні рішення, здійснювати своє політичне право обирати та бути обраними; ставити під сумнів державну політику або здійснювати вплив на неї; слідкувати за якістю системи державних витрат і укріпляти систему підзвітності. Все це в свою чергу, дозволяє здійснювати контроль з метою зловживання владою» [7, с. 7].

В подальшому, розвиток питання, пов'язаного із змістом інформації, пішов шляхом надання гарантованого доступу вже до окремих видів інформації. Мова йде про доступ до інформації, що знаходиться у держави і яка стосується проблем екології, ВІЛ/СНІД, тероризму, а також прав людини. В цей же період, в продовження теми доступу до суспільної інформації, актуальним було названо доступ до історичних даних та архівів, які містять інформацію про порушення прав людини [7, с. 8].

4. Наступний аспект права на інформацію пов'язано з обов'язком держав.

На думку прихильників концепції, право на інформацію накладає на державу позитивний обов'язок забезпечити доступ до інформації. При цьому, попервах, мова йшла про надання доступу до інформації, «якою володіють уряди в усіх типах сховищ інформації та пошукових системах – включаючи фільми, мікрофіши, електронні засоби, відео- та фотоматеріали» (п.14) [3, с. 6], (п.12) [4, с. 6], (п.44,47) [15-16].

З розвитком концепції ця позиція уточнювалась. Сьогодні, на думку прихильників концепції, доступ до державної інформації не обмежується тільки доступом і ознайомленням з інформацією на носіях, які знаходяться в державних установах. Наголошується і на можливості отримання інформації безпосередньо від державного органу, як першоджерела. Так, А. Лігабо зазначав, що «в тих випадках, коли мова йде про уряди, то у будь-яких можливих обставинах громадськість повинна отримати доступ до «державної діяльності», наприклад, до роботи різних директивних нарад і форумів...» (п.12) [3, с. 5-6], (п.40) [2, с.14].

В свою чергу, А. Хусейн наголосив і на умовах такого доступу, зазначивши, що «право на доступ до інформації, яку мають уряди, повинно реалізовуватись в усіх, а не у виключних випадках» (п.12) [3, с. 5-6], (п.39) [2, с.14].

Враховуючи такий підхід, можна говорити про достатньо широке коло випадків, коли держава повинна надавати інформацію. Разом з тим, необхідно наголосити і на можливих випадках його обмеження. Так, на думку А. Лігабо, позитивний обов'язок держави забезпечити доступ до інформації, може бути обмежено тільки тими положеннями, які містяться в п. 3 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (п.12) [4, с. 6], (п.47) [2, с. 16].

Зауважимо, що мова йде про обмеження, які спрямовані на захист поваги прав та репутації інших осіб, охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я і моральності населення. Вважають, що, «системи засекречування інформації (...) варто використовувати лише для засекречування такої інформації, розголошення якої «неминуче» завдасть шкоди державі (п.12) [3, с. 5-6], (п.40) [2, с. 14].

Таким чином, розглянувши основні концептуальні засади права на інформацію, варто відмітити наступне: основою права на інформацію виступає гарантований і забезпечений захист права людини на отримання інформації та ознайомлення з різними ідеями;

реалізація права на інформацію спрямована на отримання доступу виключно до інформації, що знаходиться у державних органах;

важливим аспектом для розвитку права на інформацію виступає зміст інформації;

право на інформацію, відповідно до концепції, накладає на державу позитивний обов'язок щодо забезпечити доступу до неї.

1. Поощрение и защита права на свободу убеждений и их свободное выражение. Доклад Специального докладчика г-на Абида Хуссейна, подготовленный в соответствии с резолюцией 1993/45 Комиссии по правам человека от 19.12.1994 // Официальный интернет-ресурс ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-ods.un.org/TMP/7821679.71134186.html>.

2. Гражданские и политические права, включая вопрос свободы выражения мнений. Право на свободу мнений и их свободное выражение. Доклад Специального докладчика г-на Амбеи Лигабо, представленный в соответствии с резолюцией 2003/42 Комиссии по правам человека от 12 декабря 2003 // Официальный интернет-ресурс ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?m=85.

3. Поощрение и защита права на свободу убеждений и их свободное выражение. Доклад Специального докладчика г-на Абида Хуссейна, подготовленный в соответствии с резолюцией 1997/27 Комиссии по правам человека от 28.02.1998 // Официальный интернет-ресурс ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-ods.un.org/TMP/9652923.3455658.html>.

4. Гражданские и политические права, включая вопрос свободы выражения мнений. Доклад Специального докладчи-

ка по вопросу о поощрении и защите права на свободу мнений и их свободное их выражение г-на Абида Хуссейна от 29 января 1999 // Официальный интернет-ресурс ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-ods.un.org/TMP/980569.422245026.html>

5. Мендел Т. Свобода информации: сравнительно-правовое исследование. / Т. Мендел; Изд. 2-е, доп. – Париж, ЮНЕСКО, 2008. – 176 с.

6. Гражданские и политические права, включая вопрос свободы выражения мнений. Доклад Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите права на свободу мнений и их свободное их выражение г-на Абида Хуссейна, представляемый в соответствии с резолюцией 1999/36 Комиссии по правам человека от 18.01.1999 // Официальный интернет-ресурс ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-ods.un.org/TMP/4718434.21459198.html>.

7. Доклад Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите права на свободу мнений и их свободное их выражение Франка Ла Руе от 20.04.2010 // Официальный интернет-ресурс ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-ods.un.org/TMP/4187773.16808701.html>.

Summary.

Article deals content of the concept of right to information. The author examines the doctrinal views on the content of right to information. Considered a modern interpretation of the right to information. Author comes to the following conclusions basis of the right to information acts guaranteed and secured protection of human rights to get information and familiarization with different ideas; realization of the right to information intended solely for access to information held by public authorities; important aspect of the right to information is the content of the information; right to information, in accordance with the concept, the state imposes a positive obligation to provide access to it.

Глобалізаційні трансформації прав людини.

Лариса Удовика

В останнє десятиліття як світова громадськість, так і фахівці у галузі захисту прав людини все більш скептично й тривожно оцінюють негативний вплив процесу глобалізації на права людини у більшості країн світу. Найбільш очевидним відліком критичного ставлення для ліберально-демократичної ідеї прогресу людства у бік універсальних цінностей Заходу стали теракти 11 вересня. Відтоді зросли порушення прав людини практично у всіх країнах, вони приносяться в жертву в ім'я національної безпеки. Набуває поширення спрощений підхід, згідно з яким західні демократії нібито стоять перед вибором між безпекою й правами людини. Резолюції Ради Безпеки ООН у відповідь на терористичні акти в США, що стосуються контртерористичних ініціатив, були в точності репродуковані в національному законодавстві Великобританії, хоча традиційно Великобританія не випробовує «гіпертрофованого прагнення» до прав людини в порівнянні зі США.

Небувала поляризація багатства й бідності, загострення етнічних конфліктів, екологічної кризи, підрив системи соціальної зайнятості, руйнування традиційних укладів господарювання в країнах третього світу, поширення сепаратистських рухів, поширення транснаціональної злочинності та інші загрози й виклики, спричинені глобалізацією не дають підстав на однозначну негативну оцінку процесів глобалізації, а обумовлюють нагальну необхідність визначення тих принципів і умов, при дотриманні яких зростали б позитивні результати глобалізації й знижувалися її негативні наслідки. У цьому сенсі права людини та їх дотримання і захист є тим орієнтиром, тим фундаментальним принципом який здатний стати бар'єром на шляху поширення негативних наслідків глобалізації. Як слушно зауважує Є.А.Лукашева «варто виходити з основного принципу - людського виміру глобалізації, що має показати весь спектр впливу глобалізації на людину, її інтереси, на народи, їхній спосіб життя. Інструментом такого гуманітарного виміру є права людини й права народів як головні ціннісні характеристики тих умов їхньої життєдіяльності, які покликані забезпечити свободу, справедливість, гідність, ідентичність. Якщо які-небудь аспекти глобалізації не витримують перевірки правами людини, варто однозначно визнати їх антигуманними. Завдання як національної держави, так і міжнародного співтовариства полягає у забезпеченні прав людини [1, с.8-21].

Для України ця проблема набуває особливої гостроти й актуальності, зважаючи на те, що наша держава продовжує пошук гідного місця в сучасному світі. Проблема ускладнюється й тим, що в умовах формування біполярного простору, здійснюється тиск найбільш потужних держав на інші держави, у тому числі й Україну як на можливого стратегічного політичного партнера, на її економічні й соціальні пріоритети, що прямо та опосередковано впливає на стан реалізації й захисту прав і свобод людини і громадянина. За таких умов держава яка прагне до самостійності, збереження своєї незалежності, має виробити власну стратегію входження в процес глобалізації, визначити етапи такого входження, забезпечити дієвість механізмів охорони й захисту прав людини. Негативні наслідки глобалізації можуть бути мінімізовані, якщо всі процеси будуть протікати в «правовому полі», ґрунтуватимуться на принципах свободи, рівності, справедливості, забезпеченні прав народів і прав людини. Як справедливо зазначає А. Репа «усі три виміри прав людини (ліберальні свободи індивіда, соціальні права справедливого розподілу, права політичної участі громадян) в умовах нового глобалізованого світу постають невід'ємними і необхідними» [2, с.7 - 14].

Враховуючи зазначене, до традиційних аспектів дослідження прав людини, зокрема поняття, змісту, концепцій, поколінь прав людини та ін., необхідно додати питання щодо тенденцій розвитку прав людини, їх змістовних трансформацій, порушення прав людини в різних країнах, зниження власних стандартів у частині, що стосується прав людини та ін..

Нажаль, слід визнати, що існують значні труднощі в правовому забезпеченні й захисті прав людини в Україні. Прикрим свідченням зазначеного слугує кількість позовів до Європейського суду з прав людини, за якими Україна посідає четверте місце серед 47 країн (на 1 місці – Росія) [3]. Прикладом може слугувати й рейтинг «Індекс Верховенства права» [4] створений неурядовою організацією «Проект світової юстиції» у якому Україна посідає 87-е місце серед 97 країн.

За таких умов з'ясування особливостей і тенденцій розвитку прав людини в умовах глобалізації стає одним із першочергових завдань, вирішення якого сприятиме пошуку шляхів і напрямів удосконалення механізму забезпечення прав людини, оптимізації співвідношення правових процесів у національній правовій системі

УДОВИКА Лариса Григорівна,

із світовими та європейськими процесами. Саме тому, метою пропонованої статті є виявлення глобалізаційних трансформацій прав людини, з'ясування основних проблем і перспектив їх розвитку.

У дослідженні прав людини в умовах глобалізації у нагоді стануть наукові здобутки українських і зарубіжні фахівців, які з різних методологічних позицій зверталися до проблем прав людини, таких як - Ю.В. Баулін, З.С. Гладун, К.О. Гориславський, О.Б. Заверуха, В.К. Грищук, Т.Р. Короткий, О.В. Онуфрієнко, П.М. Рабінович, Т.О. Свіда, О.Я. Светлов, М.М. Страхов, С.В. Шевчук та ін.. Серед російських науковців особливу цінність мають праці С.С. Алексєєва, Ю.О. Карташкіна, А.І.Ковлера, Є.В. Кузнєцова, І.І. Лукашук, О.А. Лукашевої, Г.Є. Лук'янцева, О.Ю. Малінової, А.А. Маліновського, Н.І. Матузова та ін..

На особливу увагу заслуговують і праці сучасних західних учених, які досліджували концептуальні питання визначення прав людини (А. Вільдт, О. Гьоффе, Г.Луман, П. Коллер), взаємозв'язок соціальних прав та справедливості (Ш. Гопсет), взаємообумовленості демократії та прав людини (Р. Алексі, Е.-В. Бьокенфьорд, А. Валмер, Е. Тугендгарт), співвідношення універсальності, конкретизації та релятивності (С.М. Окін, Г. Шу, Т. Погге).

Подальший аналіз потребує уточнення самого поняття «права людини». На думку вітчизняних науковців права людини – певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [5, с.6]. Сучасні зарубіжні науковці наголошують, що права людини – це основні моральні гарантії, якими володіють люди різних культур у всіх країнах тільки на тій підставі, що вони – люди. Ці гарантії стосуються кожного індивіда, який може ними скористатися, ці гарантії мають вищий пріоритет, їхне дотримання скоріше обов'язково, ніж просто бажано. Права людини часто вважаються загальними в тому розумінні, що всі люди наділені ними й можуть ними скористатися. Вони існують і є доступними стандартами поза залежністю від того, чи визнаються вони, чи втілені правовою системою або владою країни [6, р.561].

Попри певні відмінності у трактування поняття й змісту, загально визнано, що права людини є однією з вищих цінностей людської цивілізації, які охоплюють різні сторони індивідуального й суспільного буття і визначаються як: невід'ємні властивості й можливості, що визначають міру свободи, закріплені в правових нормах, моральних і політичних правилах, релігійних догматах; можливості використання людиною найбільш істотних благ, захисту її життєвих інтересів; межі здійснення державної влади, спосіб вільного розвитку особистістю особистих здібностей і талантів; спосіб захисту людства від різного роду погроз, у тому числі й глобальних. Розмаїття визначень прав людини свідчить також про їх динамічність, різне розуміння цього феномену, в залежності від культурних, релігійних, етнічних, історичних та інших особливостей. Основоположним у дослідженні глобалізаційних трансформацій прав людини є зміни які відбуваються у колі основних, фундаментальних тобто конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Як відомо, поняття «права людини» є родовим поняттям, яке поділяється на видові поняття і конкретизується та реалізується через них. Зокрема, права людини можна класифікувати за характером потреб людини, що їх забезпечують права, за суб'єктами захисту прав, за ознакою ресурсів, необхідних для їх здійснення, за часом формування та ін. Один з найбільш відомих науковців у галузі прав людини П.М.Рабінович за характером потреб людини, пропонує поділяти права людини на фізичні (життєві), особистісні, культурні (гуманітарні), економічні та політичні. При цьому, він не виділяє як окрему групу соціальні права, що їх традиційно включають у ряд «соціальних, економічних та культурних прав» згідно з відповідним Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права. Як зазначає вчений «всі права людини є соціальними як за змістом, так і за способами їх здійснення, оскільки вони обумовлені соціумом, суспільством. З цієї точки зору несоціальних прав людини (особи) взагалі існувати не може [7, с.19].

Дійсно, якщо поняття «соціальні права» вживати у широкому значенні то висловлена думка є слушною і з нею можна погодитися. В іншому випадку, якщо «соціальні права» розуміти у вузькому значенні, то можна виділяти соціальні права як окрему групу прав людини, розуміючи під ними можливості, необхідні людині для соціального захисту, соціального страхування, охорони здоров'я, освіти тощо та вимоги людини до держави щодо забезпечення цих потреб.

Останнім часом можна зустріти виділення процесуальних прав людини в окрему групу, як це роблять, зокрема, в Канадській Хартії прав та свобод, що включена до Конституційного акта Канади 1982 р. (legal rights). Сюди віднесені права на життя, свободу і особисту безпеку; гарантії від незаконного обшуку чи конфіскації майна, свавільного затримання чи ув'язнення, право у випадку арешту чи затримання на невідкладне повідомлення про мотиви арешту чи затримання, роз'яснення про право з моменту затримання на захист, право на судовий захист у розумні терміни у випадку звинувачення у злочині тощо. Виділення процесуальних прав не є виключенням. Все частіше у науковій літературі зустрічаються поняття екологічні права, сома-тичні права, духовні права, соціально-економічні, право на розвиток та ін., що зумовлено низкою світових процесів, насамперед, глобалізації. Зазначені права не лише поглиблюють зміст окремих груп і поколінь прав людини, окремі з них можуть утворити нові покоління прав людини.

Як вже зазначалося в умовах глобалізації зміни торкнулися змісту практично кожного виду прав людини. Насамперед, зміни торкнулися особистих прав людини. Як відомо, особисті (громадянські) права - можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб. Вони є невідчужуваними, природними правами людини, що належать їй від народження й не залежать від приналежності до конкретної держави (тобто наявності або відсутності громадянства). Особисті права й свободи покликані забезпечувати свободу й автономію індивіда як члена громадянського суспільства від якого-небудь незаконного зовнішнього впливу. Основне призначення цих прав полягає у тому, щоб забезпечити пріоритет індивідуальних, внутрішніх орієнтирів розвитку кожної особистості.

Першоосною всіх інших прав і свобод людини й громадянина є право на життя - як абсолютну цінність світової цивілізації, фундаментальне право людини, тому що всі інші права є похідними від нього. Низка інших прав так чи інакше поєднуються навколо цього основоположного права, а саме: право на соціальне забезпечення, на охорону здоров'я, на сприятливе навколишнє середовище, виступають як додаткові способи, що забезпечують його ефективну реалізацію. Держава зобов'язана визнати ці права й створити сприятливі для життя людини умови всіма наявними в його розпорядженні засобами. Право на життя включає у себе всю сукупність прав людини у цілому, але не співпадає повністю з жодним з них зокрема [8, с.53]. Право на життя означає не лише відмову від війни, заборону вбивств та смертної кари, але й умови гідного існування, що необхідні для всебічного розвитку людини. На відміну від інших прав, право на життя є визначальною передумовою, основою людської гідності, що гарантує недоторканність фізичного існування людини, оскільки життя розглядається як єдине і неподільне благо, яке не підлягає обмеженню. Загальність цього права і його природний характер закріплюються у міжнародно-правових документах, які визнані всіма цивілізованими країнами світу (наприклад, у ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2-1 Конвенції про захист прав людини та основних свобод тощо).

В умовах глобалізації актуалізація проблем реалізації права на життя пов'язана з тим, що в сучасних умовах стрімкого розвитку нових медичних технологій (трансплантології, генетики, клонування, реаніматології та ін..) часто входять у суперечність із забезпеченням права на життя людини [9, с.158-162], проблеми, що пов'язані з операціями штучного переривання вагітності (аборт) ставлять питання пріоритету життя і здоров'я матері з життям ненародженої людини, а явище евтаназії викликає питання щодо правомірності терміну «право на смерть». Зазначені проблеми, які безпосередньо співвідносяться з правом на життя є складними, суперечливими і водночас вельми актуальними, потребують ґрунтовних наукових досліджень.

У цьому сенсі близькою є і проблематика формування соматичних прав людини. Так один із перших дослідників соматичних прав людини В.І.Крусс зауважує «серед право домагань особистості, що представляють людство на рубежі третього тисячоліття від Різдва Христового, можна виділити й виокремити групу таких права, які ґрунтуються на фундаментальній світоглядній упевненості в «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом, здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму й розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами. Сюди можна віднести право на смерть, зміну статі, гомосексуальні контакти, трансплантацію органів, вживання наркотиків або психотропних засобів, право на штучну репродукцію, стерилізацію, аборт (і в зримій перспективі) на клонування, а потім - і на віртуальне моделювання, у сенсі повноправного утвердження себе в неметричній формі об'єктивного існування. Права ці, що мають суто особистий характер, пропонуються визначати як «соматичні» (від грецьк. soma - тіло) [10, с.43].

Таким чином, окреслена група прав, а саме - соматичних, пов'язана із тілесним буттям людини, її прагненням, невпинним бажанням його змінювати, удосконалювати завдяки найновішим біомедичним досягненням. Безумовно, сучасний рівень розвитку біомедицини й біотехнологій здатний, з одного боку суттєво змінити життя людини, покращити його якість, тривалість, а з іншого боку несуть загрозу багатьом іншим правам, насамперед фундаментальному й невідчужуваному праву людини на життя. То ж вкрай важливо вже на сучасному етапі розвитку визначити основні принципи й норми правового регулювання соматичних прав людини, визначити найбільш гострі проблеми й загрози, які вони викликають і унеможливити їх поширення.

Особливої уваги в умовах глобалізації потребують соціально-економічні права. Термін «соціально-економічні права», яким звичайно позначають групу прав другого покоління, вимагає деяких пояснень, хоча його застосування у вітчизняній науці й практиці є традиційним. У це поняття комплексно об'єднані два види прав: 1) соціальні права - домагання на соціальні послуги, що розподіляють державою; 2) економічні права - права, пов'язані із трудовими відносинами й економічною активністю громадян. Хоча ці дві групи прав зв'язані загальною метою - забезпечення кожній людині гідного рівня життя, - кожна з них має свої особливості [11, с.186]. Важливою особливістю соціально-економічних прав, що прямо впливає з їхніх основних характеристик, є обмеження можливості їхнього судового захисту. Суд не може допомогти людині реалізувати своє право на гідний рівень життя, надати роботу безробітному або житло тим хто його потребує. Захисту підлягають не ці принципові положення, а конкретні норми, що впливають із них, наприклад про право безро-

бітного на відповідну допомогу або про відсутність дискримінації в системі оплати праці та ін. Забезпечити захист соціально-економічних прав у повному обсязі на сучасному етапі вкрай складно і практично неможливо, хоча багато хто із цих прав є суб'єктивними, а їх дотриманнями можна вимагати в суді (наприклад, право на медичну допомогу, призначення пенсії та ін.). Однак це не є підставою вважати соціально-економічні права другорядними й недооцінювати їхнє значення. Соціально-економічні права - особливий вид прав людини, юридичне значення яких розкривається в комплексі взаємозалежних елементів системи прав людини.

Суперечливі процеси глобалізації впливають і на соціально-економічні права. Як відомо, глобалізація призводить до послаблення державного контролю над національною економікою, зростання ролі ТНК і, як наслідок - до зростання соціальної нерівності й соціальної напруженості. Однак мінімізувати їх можна. Здійснити це необхідно за допомогою універсальних механізмів дотримання прав людини, поширення загальних стандартів соціально-економічних прав на всі економіки світу, що глобалізуються. Необхідність економічного виживання підприємств у глобальному світовому господарстві в умовах зростаючої конкуренції найчастіше провокує недотримання трудових норм і стандартів соціального захисту, призводить до масових звільнень, обмеження повноважень профспілок та ін. У нормативних актах загальної дії нерідко встановлюються виключення із принципу неприпустимості погіршення положення працівників у трудовому договорі в порівнянні з певним у законодавстві [12, с.52]. Це знижує ступінь соціальної захищеності працівників, посилює соціальну нерівність, збільшує безробіття й «випадання» окремих осіб або цілих соціальних груп з нового інформаційного суспільства.

Реалізація принципів глобального ринку провокує й виникнення проблеми «соціального демпінгу». Йдеться про те, що робоча сила, маючи можливість безперешкодного переміщення, направляється, насамперед, у ті країни, де є більш високим рівень соціального захисту, а вкладення інвестицій у виробництво відбувається переважно в регіонах, де встановлюється низька ціна робочої сили. Разом з тим, саме із глобалізацією пов'язується можливість вирішення багатьох соціальних проблем, і не тільки тому, що свобода, ринок і демократія тісно взаємозалежні. Вкрай важливо, не відмовляючись від традиційних соціальних цінностей, модернізувати існуючу правову модель соціальної захищеності, підвищити конкурентоспроможність, зберігши, при цьому, цінності солідарності й принципи соціальної держави. Тільки цілеспрямована й спільна політика держав може допомогти поширювати як глобальну тенденцію не бідність і соціальну напруженість, а принципи соціально орієнтованої ринкової економіки. Для вирішення зазначеної проблеми всі держави, як економічно потужні, так і з недостатньо розвинутою економікою, мають виробити загальні соціальні стандарти, прийняти загальні соціальні зобов'язання, гарантувати кожному, незалежно від громадянства, володіння соціальними правами і їх ефективно здійснювати. Таким чином, держави, залучені до процесу глобалізації, мають сформулювати соціальні правила участі в глобальній економіці.

Слід звернути увагу на те, що в документах Європейського Союзу фактично запропонований юридичний механізм співіснування глобального й національного рівнів регулювання соціально-економічних прав. Загальні зобов'язання із соціальних питань, що містяться в них, контролюються за допомогою позасудових механізмів, а судовому захисту в якості суб'єктивних прав ці положення можуть підлягати тільки після закріплення їх у внутрішньому законодавстві країн-учасниць. Європейське законодавство існує для того, щоб спонукати держави до прийняття подібних норм. Національне законодавство, яке формується під впливом загальних європейських норм, цілком може відповідати глобальним викликам сучасності, якщо в нього із самого початку вкладати спільні принципи й цілі, інтегровані в загальне світове господарство, хоча законодавець кожної країни повинен мати можливість урахувувати специфіку національного соціального права, адаптувати загальні положення для правової системи своєї країни.

Сучасні науковці виділяють декілька тенденцій розвитку соціально-економічних прав під впливом процесів глобалізації. До них, зокрема, належать: розширення сфери дії трудового права й поширення його норм на незалежних працівників (дрібних торговців, осіб вільних професій), а також на державних чиновників, військовослужбовців і навіть осіб, які відбувають покарання й займаються працею у виправних установах. В області соціального права також спостерігається розростання інституту соціального захисту й розмежування соціального права й соціального страхування [13, с. 53]. Цілком слушною є і теза, що глобалізація неминує викликає загострення внутрішніх соціальних проблем всіх країн і, як наслідок, проблем захисту соціально-економічних прав. Поряд із цим досвід ряду країн показує, що глобалізація не обов'язково має означати глобальну соціальну катастрофу, що можна шукати й знаходити правові рішення проблем, що виникають, не допускаючи розростання соціальних конфліктів.

Отже, глобалізація як одна із визначальних тенденцій сучасного світу суттєво впливає як на зміст і обсяг прав людини, розширюючи й поглиблюючи практично всі групи прав людини, сприяє появі нових прав людини, так і на механізм їх реалізації, істотно його ускладнює та модифікує.

1. Лукашева Е.А. Права человека в России в условиях глобализации / Е.А. Лукашева // Право и права человека в условиях глобализации. Ин-т гос-ва и права РАН. - М.: Шербинская типография. - 220 с.
2. Репа А. Права людини : філософія долаття перешкод / А. Репа // Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна; Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. - К.: Ніка-Центр, 2008. - 320 с. .
3. Россия, Турция и Украина в «черном рейтинге» исков в Евросуд [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://umma.ua/ru/news/world/2013/01/25/17394>
4. Индекс верховенства права проекту «Правосуддя в світі» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/wjproli2012-web.pdf>
5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк : навч. посіб. — Київ: Атіка, 2004. - 464 с.
6. Nickel. Making Sense of Human Rights: Philosophical Reflections on the Universal Declaration of Human Rights. - Berkeley; University of California Press, 1987. - 561p.
7. Рабінович П. Основні права людини : поняття, класифікації, тенденції / П. Рабінович // Український часопис прав людини. - 1995. - № 1. - С.14 - 22.
8. Мочульская Е.Е. Право на социальное обеспечение - естественное и неотъемлемое право человека / Е.Е. Мочульская // Вестник МГУ. Серия 11: Право. - 1998. - №5. - С.49 - 55.
9. Стеценко С.Г. Медичне право України: підручник / Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. ; за заг. ред. д.ю.н., професора С.Г.Стеценка . - К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. - 507 с.
10. Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Крусс // Государство и право. - 2000. - №10. - С.43 - 50.
11. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. - М: Прогресс, 1985. - 302 с.
12. Гаджиев Г. Конституция: основные экономические права / Г. Гаджиев // Закон: Ежемесячное приложение к газете «Известия». - 2002. - № 11. - С. 73 - 75.
13. Киселев И. Новый облик трудового права в странах Запада: прорыв в постиндустриальное общество / И. Киселев // Трудовое право. - 2002. - №4. - С.48 - 55.

Дмитро Кулеба

Про права людини.

Стаття присвячена проблемі впливу прав людини на розвиток міжнародного права. Розгляд цього питання демонструє, що формування та зміцнення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини є одним з найбільших досягнень міжнародного права. Водночас, обґрунтування державами низки своїх дій, суперечливих з міжнародно-правової точки зору, необхідністю захисту прав людини негативно впливає на розвиток міжнародного права та рівень міжнародно-правової свідомості.

This article discusses the impact of human rights on the development of international law. The author argues that the formation and strengthening of international legal mechanisms to protect human rights is one of the greatest achievements of international law. However, numerous acts, undertaken by governments recently in the name of the protection of human rights, are questionable from international legal perspective, and therefore detrimental to the development of international law and international legal consciousness.

Постанова проблеми. Сьогодні права людини перебувають в центрі теорії та практики міжнародного права. Водночас, зміцнення міжнародно-правових механізмів із захисту прав людини відбувається на тлі все частішого використання аргументу про необхідність захисту прав людини для легітимізації сумнівних з міжнародно-правової точки зору кроків та заходів, що призводять до масових порушень прав людини. Причини цього явища та засоби запобігання йому потребують відповідного аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Основними джерелами для дослідження питання прав людини в міжнародному праві є практика відповідних міжнародних органів ад'юдикації, Ради ООН з прав людини та національна практика низки держав світу (США, Канада, Велика Британія, РФ), а також практика Європейського Союзу. Серед основних академічних джерел необхідно згадати роботи Ж.Сселя, Г.Кельзена, Г.Лаутерпахта, В.Грабаря та А.Карті.

Мета статті – з'ясувати роль та місце прав людини в міжнародному праві, а також їх вплив на розвиток теорії і практики міжнародного права, міжнародної правосвідомості.

Виклад основного матеріалу. «Не сотвори собі кумира» є не просто біблейською догмою, а істиною, що підтверджується в усіх сферах життя людини. В релігії, політиці, мистецтві зведення кумирів є звичайною справою, адже це спрощує людині життя та частково або повністю вирішує найболючішу для неї проблему – проблему вибору та відповідальності за нього. Створюючи кумира, людина чітко вибудовує систему координат, на чолі якої перебуватиме він – ідол, який і визначатиме для людини межі дозволеного та наступні дії. Проблема, однак, полягає в тому, що яким би привабливим не здавався такий шлях, на перший, навіть вдумливий погляд, в багатьох випадках він призводить до руйнівних наслідків.

Міжнародні відносини – це найбільш повна ілюстрація сказаного. Основні форми регулювання міжнародних відносин – право і політика. В сухому залишку і політика, і право говорять про одні й ті самі речі, але різними словами, а тому відмінність між ними досить проста і може бути сформульована таким чином: міжнародне право – це *нормативна* лексика міжнародних відносин, а міжнародна політика – *ненормативна*¹.

Кумир міжнародних відносин кінця ХХ - початку ХХІ століття – людина, її права та свободи. Сьогодні права людини перебувають в центрі міжнародного права та політики, в центрі уваги ЗМІ та, зрештою, займають належне місце в свідомості громадян. Від рішень національних та міжнародних судів до військових операцій з численними жертвами та революційних рухів, все це освячено одним кумиром – людиною, права, свободи та законні інтереси якої потребують належного захисту.

Явище, яке не може не викликати гарячу симпатію та підтримку, менше з тим, несе в собі низку протиріч і потребує осмислення, у нашому випадку – в рамках системи міжнародного права.

Поява людини на вершині системи координат міжнародного права є логічним результатом історичного розвитку. Основними кумирами-попередниками людини є: держава, Святий престол, який програв історичну боротьбу державі², та міжнародна організація.

УДК 341.1

КУЛЕБА Дмитро Іванович,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© Д. Кулеба, 2013

Автор ідеї суверенітету Ж.Боден бачив у ньому засіб встановлення верховенства централізованої влади світського суверена (держави), який, в ідеалі, мав би забезпечувати фізичний захист своїх громадян, їхніх прав та свобод. Але на практиці ми отримали таке бридке явище як необмежений суверенітет, що призводив до порушення цих прав.

Із зміцненням принципу суверенітету міжнародне право було покладене у прокрустове ложе держави. За влучним висловом В.Грабаря, «відносна службова роль держави була забута... і держава була уподібнена у своєму абсолютному значенні людській особистості»³. Історія міжнародного права тепер розпочиналася з появи держави, його розвиток визначали держави, його доля залежала від них.

За таких обставин людина природно не почувалася в безпеці і йшла на відчайдушні кроки з метою захисту себе. У такий спосіб протягом століть еволюція суспільних засад, революції та громадянські рухи поступово обмежували владу держави і розширювали права та свободи людини, робили їх більш захищеними.

Цілком логічно такий стан речей породив дискусію щодо міжнародної правосуб'єктності людини. Прагнення фізичної особи отримати статус суб'єкта міжнародного права стало реакцією на багаторічну узурпацію цього статусу державами. При цьому, і це важливо, пам'ятаючи, що саме людина створила державу заради задоволення своїх інтересів, та усвідомивши, що інтереси держави і людини не завжди збігаються, зусилля на цьому напрямку розглядаються як відновлення справедливості⁴.

Теорії таких видатних вчених, як Дж. Брайерлі, Ж. Ссель, Г. Кельзен та Г. Лаутерпахт стали концептуальною основою цих зусиль. Вони поставили людину у центр міжнародно-правової доктрини і цим визначили напрям розвитку міжнародного права.

Наступним кумиром людей, на які поклалися величезні надії, стали міжнародні організації. На думку Папи Римського Бенедикта XVI, роль міжнародних організацій «як захисників основних прав людини та народів, є основним виправданням самого їхнього існування та діяльності»⁵. Новий кумир був зведений на престол після Першої світової війни. Ейфорія від створення Ліги Націй була настільки сильною, що в ній побачили ледь не панацею від усіх хвороб світу, і насамперед, від посягань держави на права людини. Не меншими були очікування від Організації Об'єднаних Націй.

Люди справедливо очікували і очікують від міжнародних організацій обмеження свавілля держав, адже процедури та зобов'язання, взяті в межах організацій, сковують поривання держав, які можуть призвести до порушення прав людини, і сприяють розвитку механізмів їх захисту.

Міжнародні організації, попри усю критику, відіграють надзвичайно важливу роль у справі захисту прав людини. Не буде перебільшенням сказати, що саме міжнародному інституціоналізму ми маємо завдячувати за основні досягнення у цій сфері (достатньо згадати дві флагаманських перемоги у цій сфері – Раду з прав людини ООН, Міжнародний кримінальний суд та Європейський суд з прав людини).

Проте, міжнародні організації досить швидко були скинуті з п'єдесталу «кумира», оскільки державам здавалися такими, що занадто обмежували свободу їх дій, а людям набридли через нездатність до ухвалення швидких рішень та належного виконання вже ухвалених рішень. Крім того, у низці випадків стало очевидно, що передбачені міжнародним правом можливості міжнародних організацій значно вужчі за масштаби завдань із захисту прав людини, як їх бачить міжнародна політика.

На цьому тлі в 70-х роках ХХ століття у контексті Гельсінського процесу права людини гучно заявили про себе, а вже за два десятиліття, у перші роки останнього десятиліття людина отримала першу роль у міжнародній політиці та праві. Міжнародне право було внутрішньо готове до цього і щойно на те з'явилася політична воля, ми вже побачили в дії такі прогресивні інститути як міжнародні кримінальні трибунали, поширення дії принципу універсальної юрисдикції та зміцнення низки конвенційних механізмів із захисту прав людини.

Однак дуже скоро ім'ям прав людини застосовувалися санкції, розпочиналися військові операції та цілі війни, легітимність яких була сумнівною з точки зору міжнародного права та які призводили до ще більших порушень прав людини. Це особливо прикро, адже роками створювана система захисту прав людини позитивно впливала на підвищення рівня міжнародно-правової свідомості людей і віра у міжнародне право зростала. Але такими сумнівними акціями новий кумир почав не зміцнювати, а розхитувати віру в ефективність міжнародного права.

Отже, ще не початку ХІХ століття пролунав привабливий заклик Р. Ієринга до кожної людини повторити слова Людовика ХІV: «Я є держава!»⁶. Прагнення людини за допомогою утвердження своїх прав піднятися до рівня держави вбачалося шляхом деабсолютизації останньої. Після завершення Першої світової війни те ж саме спробували зробити міжнародні організації.

Та при цьому не зверталася увага на принципову хибність таких зусиль – *упускалося, що на зміну абсолютизму держави неминуче прийде абсолютизм організації або людини*. І тоді постає одне з ключових питань сучасної практики міжнародного права – яка різниця, порушуються норми права іменем держави, прав людини чи спільних інтересів?

А. Карті точно виокремлює основний напрямок розвитку ситуації: «...поставити права людини у центр міжнародного права означає повністю відійти від самої суті проблеми, з якою має стикнутися міжнародне право, а саме – як та чому співвідносяться колективні особи у міжнародному суспільстві. ...уся сучасна будівля міжнародного права, тенденція до так званого глобального конституціоналізму та верховенства індивідуальних прав людини ґрунтується на демонізації життя у колективі та товаристві на користь абсолютизації автономії індивідуальної особи, чий сакральний характер полягає саме у тому факті, що він залишається повністю захищеним від прискіпливого розгляду. У такий спосіб міжнародне право невірне розуміє себе і, отже, наразі відчужується від себе»⁷.

Простий тест – заміна у цитаті «прав людини» на «державу» або «міжнародну організацію» – підтвердить, що, врешті-решт, *перетворення людини на єдиного кумира міжнародного права нічим не відрізнятиметься від необмеженого суверенітету держави*.

Як не парадоксально це може прозвучати, але боротьба за права людини була куди більш корисною для міжнародного права і, власне, для самих людей, ніж перемога у цій боротьбі. Саме у процесі боротьби ми отримали найбільші здобутки, а після того як права людини стали кумиром міжнародного права, ми стаємо свідками системних проблем міжнародного права. Права людини не є і не можуть уособлювати ідею абсолютної справедливості. Саме абсолютизація ідеї захисту прав людини лише за останній час призвела до воєн в Іраку, Лівії та Сирії, кровопролиття, які затьмарюють досягнення у цій сфері.

Справедливість сьогодні залишається затиснутою між інтересами держави та інтересами людини. Верховенство однієї з них призведе до послаблення міжнародного права та посилення міжнародної політики. Натомість, важливий саме складний і багатовимірний процес встановлення такого верховенства, створення стримань та противаг.

Ідеалом філософії міжнародного права XIX століття було гармонійне поєднання суб'єктивного (людина, держава) та об'єктивного (союз) начал⁸. На шляху його досягнення постала перешкода, яку філософія подолати була нездатна, – культ особи. «Культ державного фетишизму та поклоніння кумиру у формі держави як певній живій істоті»⁹, культ організації та культ людини намагалися і намагаються виконати месіанську роль в історії й цим послідовно прирікають гармонію.

Повалення новітнього кумира міжнародного права – людини – виявляється не менш складною справою, ніж повалення держави з її необмеженим суверенітетом. Але це доведеться зробити, адже *непритупимо розглядати людину, державу або організацію як панацею від усіх міжнародних хвороб*. Можна і потрібно лише визнавати за ними певні заслуги. Вони з абсолютних мають перетворитися на відносні категорії. З суверенітетом та міжнародним інституціоналізмом це вже відбулося. На черзі – права людини. І, схоже, саме таке вирівнювання є позитивною перспективою міжнародного права.

¹ Автор усвідомлює наявність політичних та інших норм регулювання міжнародних відносин і їх взаємодії з нормами міжнародного права, тому у даному контексті термін «ненормативний» стосується відсутності юридично обов'язкових норм.

² Видатною пам'яткою боротьби Святого Престолу зі світськими суверенами за владу є енцикліка Папи Пія IX «Quanta Cura». Дет. див. Pius IX, His Holiness Pope. Quanta Cura: Encyclical Letter Condemning Current Errors, 8 December 1864 // <http://www.papalencyclicals.net/Pius09/p9quanta.htm>.

³ Грабарь В.Э. Начало равенства государств в современном международном праве владения // Антологія української юридичної думки: в 10 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 8: Міжнародне право / Упорядники: В.Н. Денисов, К.О. Савчук; відп. ред. В.Н. Денисов. – К.: Видавничий Дім Юридична книга, 2004. – С. 467.

⁴ Найбільш ґрунтовною роботою з теорії міжнародної правосуб'єктності, в центр якої поставлена людина, є Nijman E. The Concept of International Legal Personality: An Inquiry into the History and Theory of International Law. – The Hague: TMC

Asser Press, 2004. – 512 p.

⁵ Benedict XVI. His Holiness Pope. Message for the Celebration of the World Day of Peace, 1 January 2007. – Vatican: Libreria Editrice Vaticana, 2007. – P. 15.

⁶ Цит. за Carozza P.G. Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law // AJIL. – 2003. – Vol. 97. – № 1. – P. 38.

⁷ Carty A. International Legal Personality and the End of the Subject: Natural Law and Phenomenological Responses to New Approaches to International Law // MJIL. – Vol. 6. – № 2. – P. 552.

⁸ Ивановский И.А. Определение, основные начала, задача и значение международного права // Антологія української юридичної думки: в 10 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 8: Міжнародне право / Упорядники: В.Н. Денисов, К.О. Савчук; відп. ред. В.Н. Денисов. – К.: Видавничий Дім Юридична книга, 2004. – С. 274.

Грабарь В.Э. Указ. соч. – С. 474.

